

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI**

Qo`lyozma huquqida

UDK: 81'373.47

AKRAMOV IZZATULLA IKROMOVICH

**Zamonaviy ingliz tilida frazeologik birliklarning struktur-semantik va
grammatik xususiyatlari**

5A120102 – Lingvistika (ingliz)

**Magistr
akademik darajasini olish uchun yozilgan
dissertatsiya**

Ilmiy rahbar: f.f.n. Rasulov Z.I.

Buxoro - 2018

MUNDARIJA:

Kirish.....	3
I bob. HOZIRGI ZAMON INGLIZ TILIDAGI FRAZEOLOGIK BIRIKMALARNING TASNIFI MASALASI.....	9
1.1. Erkin va turg'un birikmalar tadqiqotiga doir	9
1.2. Frazelogik birikmalarning leksik-semantik belgilari asosida tasnifi.....	13
I bob bo'yicha xulosa.....	22
II bob. FRAZEOLOGIK BIRIKMALARNING INGLIZ VA O'ZBEK TILIDAGI QIYOSIY TAHLILI.....	23
1.3. O'zbek tilida frazeologizmlarning leksik-semantik munosabatlari.....	23
1.4. Semantik komponentlarning frazemalar transformatsiyasida ifodalanaishi.....	27
II bob bo'yicha xulosa.....	30
III bob. INGLIZ TILIDAGI FRAZEOLOGIK BIRIKMALARNING ETIMOLOGIYASI TAHLILI.....	31
1.5. Asriy an'analar, tarixiy voqealar va milliy urf-odatlarini ifodalovchi frazeologimzlar xususiyatlari.....	31
1.6. O'zlashgan frazeologik birliklarda leksik-semantik ma'noning ifodalanishi.....	55
1.7. Frazelogizmlar tarjimasida etimologik prinsipning roli xususida.....	70
III bob bo'yicha xulosa.....	84
Xulosa.....	85
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	87

KIRISH

Mamlaktimizda olib borilayotgan keng qamrovli islohotlarda ta'lim sohasiga alohida e'tibor qaratilayotganligini ta'kidlab o'tish joizdir. Ayniqsa, oliy ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, yaratilgan sharoitlar hamda imkoniyatlar malakali yosh kadrlarni yetishib chiqishida zamin yaratmoqda. O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909 – sonli Qarorida ta'kidlanganidek, har bir oliy ta'lim muassasasi jahonning yetakchi ilmiy-ta'lim muassasalari bilan yaqin hamkorlik aloqalari o'rnatish, o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarini keng joriy qilish, o'quv-pedagogik faoliyatga, master-klasslar o'tkazishga, malaka oshirish kurslariga xorijiy hamkor ta'lim muassasadan yuqori malakali o'qituvchilar va olimlarni faol jalb qilish, ularning bazasida tizimli asosda respublikamiz oliy ta'lim muassasalari magistrant, yosh o'qituvchi va ilmiy xodimlarning stajirovka o'tashlarini, professor-o'qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirishni tashkil qilish¹ lozim.

Zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishning ilg'or uslublarini joriy etish yo'li bilan, o'sib kelayotgan yosh avlodga chet tillarni o'qitish, shu tillarda erkin so'zlasha oladigan mutaxassislar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish hamda buning negizida, ularning jahon sivilizatsiyasi yutuqlari hamda dunyo axborot resurslaridan keng ko'lamda foydalanishlari, xalqaro hamkorlik hamda muloqotni rivojlantirishlari uchun shart-sharoit va imkoniyatlar yaratish maqsadida: O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 2012-yil 12-dekabrdagi "Chet tillarini o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori qabul qilindi. Unga muvofiq "2013-2014 o'quv yilidan boshlab Respublikaning barcha hududlarida chet tillarini, asosan, ingliz tilini o'rganish umumta'lim maktablarining birinchi sinflaridan o'yin tarzidagi darslar va og'zaki nutq darslari shaklida, ikkinchi

1. Mirziyoyev.Sh.M. "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909 – sonli Qaror. Xalq so'zi gazetasining 2017-yilgi 21-apreldagi 79(6773)-soni

sinfidan boshlab esa, alifbo, o'qish va grammatikani o'zlashtirishdan bosqichma-bosqich boshlanishi hamda oliy o'quv yurtlarida ayrim maxsus fanlarni, xususan texnika va xalqaro mutahassisliklar bo'yicha o'qitish chet tillarida olib boriladi².”

Shuningdek, “Ziyonet” tarmog'i orqali ta'lim muassasalarining xalqaro ta'lim va bilim olish manbalariga kirish imkoniyatlarini sezilarli orttirish, uning resurs markazini multimediya resurslari, shaxsiy kompyuterlar va mobil uskunalar uchun ilovalar bilan boyitish, shuningdek ingliz tilida o'quv va badiiy adabiyotlar, ixtisoslashtirilgan rasmlar bilan bezatilgan gazetalar va jurnallarni chop etish, ularga maxsus ruknlar hamda ilovalarni tashkil qilish kabi bandlar qarorda o'z aksini topgan.

Bizning Amerika Qo'shma Shtatlari, Yevropadagi ko'pgina mamlakatlar – Germaniya, Buyuk Britaniya, Fransiya, Belgiya, Chexiya, Portugaliya, Gretsiya, Slovakiya, Ruminiya va boshqa bir qator mamlakatlar bilan bevosita, ikki tomonlama munosabatlarimiz ancha kengaydi va mustahkamlandi.

Ushbu sharoitda dunyoning yetakchi olti tilidan biri bo'lgan ingliz tilini oddiy munosabatlar doirasida emas, balki ikkinchi ona tiliday bilish yo'lida va uni yosh avlodga o'rgatish jarayonida juda ko'p diqqatga sazovor ishlar amalga oshirilmoqda. Ingliz tili grammatikasi, lug'at tarkibiga va fonetikasiga oid bir muncha ishlar amalga oshirilgani holda, bu tildagi turg'un birikmalar va iboralarni o'rganish, tasniflash, o'zbek tili bilan tadqiq qilish e'tibortalab masalalardan biri bo'lib qolmoqdaki, ularni o'rganish ingliz ilmiy va adabiy tilini chuqur tushunishga, badiiy- informatik asarlarni to'laqonli tahlil etishga olib keladi.

Xorijiy tillarga o'rgatish borasida juda ko'p xilma-xil tajriba, kuzatish va ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan bo'lib, qanday usul va uslubdan foydalanilmasin, baribir u bilim oluvchilar bilan til amaliy ko'nikma va malakalarini mashq qilish va matn bilan ishlashga borib taqaladi. Amaliy mashq qilmay, matn ishlatmay turib so'z o'rgatish mumkin emas. Atrofda xorijiy til andozalari, namunalari ko'p uchramaydigan muhitda matndan tarjima usuli bilan

2. Karimov I.A. “Chet tillarini o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ 1875 sonli qaror. “Xalq so'zi”gazetasining 2012-yil 11-dekabrdagi №240 (5660) soni.

xorijiy til asoslarini hosil qilib olish ham o'ta muhim ahamiyat kasb etadi.

Ko'zga ko'ringan Amerika tilshunos olimlari R.Lada hamda Ch.Frizlarning fikricha, ona tilidan xorijiy so'z ma'nolarini va grammatik hodisalarini ochib berish vositasidan til materiallarining izchilligini ta'minlash usuli sifatida foydalanish maqsadga muvofiqdir³.

Albatta, xorijiy tilga o'rgatishning juda ko'p samarali va maqbul usullari mavjud bo'lib, ular orasida og'zaki nutqni rivojlantirish, uning mazmunini boyitish va o'stirishga qaratilgan hilma-hil sohalarni qamrab oladigan matnlar tizimining tipologik ahamiyati kattadir. Zamonaviy til o'rgatish usullarida ona tilidan foydalanish u yoki bu darajada olib boriladi.

Yaqin-yaqinlargacha g'arb tillarini o'rganish va o'rgatishda asosiy vosita rus tili bo'lib, o'quvchilarga bu narsa ikki barobar qiyinchilik tug'dirardi. Hozirgi kunda bu borada ona tilini chuqur o'rganish hamda xorijiy tilga o'rgatishda uning ahamiyati katta bo'lmoqda. Mustaqil respublikamizda ilm-fan, texnika, madaniyat, maorif va boshqa sohalarni yanada yuksaltirish uchun e'tibor borgan sari kuchayayotganini har qadamda sezish mumkin.

Fan sohalari qatori o'zbek tilshunosligi ham rivojlanishning istiqbolli yo'liga chiqib oldi. O'zbek tiliga Davlat tili maqomining berilishi esa milliy tilimizning yuksalishida, iste'mol doirasining kengayishida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. O'zbek tilining fonologiyasi, leksikasi, grammatikasi bilan bir qatorda, uning frazeologiyasi, uslubiyati ham keng o'rganila boshlandi. Buning natijasi o'laroq, qator ilmiy tadqiqotlar yaratildi.

Xorijiy til materiallarini ona tiliga, ona tili materiallarini esa xorijiy tilga tarjima qilish jarayonida tafakkur qobiliyati o'sadi, bir jumlaning o'zida aql, tafakkur, hayol, xotira va so'z, bilish qobiliyati rivojlantiriladi, chunki aytilgan fikrni chuqur tushunishgina emas, balki o'sha fikrni o'z ona tilida mukammal va to'g'ri ifodalay bilish ko'nikmalari ham talab etiladi. Bunga esa faqat ikkala – o'zbek va xorijiy til materiallarini lingvo-tipologik jihatdan chuqur tahlil qilish

³ Karimov I.A. "Chet tillarini o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ 1875 sonli qaror. "Xalq so'zi" gazetasining 2012-yil 11-dekabrda №240 (5660) soni.

orqaligina erishish mumkin. Shuning uchun ham ushbu lingvo-tipologik uslub umumiy tilshunoslikda bebaho vosita hisoblanadi. Chunki juda ko'p til materiallarini o'rganilayotgan til ichidagi hodisalarni ona tili ichidagi til hodisalariga taqqoslab ko'rish orqali o'rganish foydali natijalar beradi. Masalan, ingliz tilida mavjud bo'lgan predloglarning ishlatilishini, gaplarda so'z tartibi qoidalarini, leksik-semantik hodisalarni turli tizimdagi tillarda o'rganish yoki tillar va ularning yaruslariaro lingvistik kategoriyalarning ifodalanish usullarini muqoyasa qilish kabi masalalarni tadqiq qilish ma'qul bo'ladi. Bunday lingvistik yondashish natijasida xorijiy til materiallarigina emas, balki ona tili materiali ham ongli ravishda o'rganiladi hamda chuqurlashtiriladi. Agar fikrning aniq berilishi, shartligi ko'zda tutilgan bo'lsa, tarjima o'rniga bir tilli matnlardan, ya'ni perifraza ishlatish matnlaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bir fikrni turli vositalar yordamida ifodalay olish qobiliyati ma'lum darajada bilim olinganligini ko'rsatadi. Kerakli fikrning boshqa so'zlar bilan ifodalanishi perifraza bo'lib, uni mukammal o'rganib olishdan avval yoki uning to'g'ri ekanligini tekshirib ko'rish uchun ham nazariy, ham amaliy tarjimadan foydalanish tavsiya etiladi. Fikrning aniq berilishi shart bo'lgan hollarda, ya'ni turli shartnomalarni xorijiy firmalar bilan tuzishda, ular bilan axborot almashishda, aniq fanlarga oid materiallarni o'rganish jarayonida ikki tilli matnlarning, ya'ni tarjima matnlarining ahamiyati beqiyosdir, chunki har qanday sinonim yoki perifrazaning ham kutilgan ma'noni berishdagi aniqlik darajasida o'ziga xos kamchiligi bo'ladi, u fikrni aniq bera olmasligi ham mumkin. Xorijiy tilda gapirishda ikki tomonlama qiyinchilikka duch keladi: u nima deyishini ham, o'sha fikrning qanday ifodalanishini ham o'ylashi kerak bo'ladi. Amaliy tarjima matnlarini izchillik bilan muntazam o'rganib borish esa ayniqsa til o'rganishning boshlang'ich bosqichlarida xorijiy nutqning avtomatlashuviga olib keladi. Bunday amaliy matnlarni o'rganish jarayonida til o'rganuvchining aqliy va tafakkur qobiliyati ham o'sadi, rivojlanadi. Til muammosini "osonlashtirish" va til "to'sig'i"ni yengish uchun so'z va kostruksiyalarning berilishi, tafakkur kuchini oshirish uchun illyustrativ test materiallarining berilishi tavsiya etiladi. Bunday illyustrativ materiallar sifatida

yana ona tilidan xorijiy tilga, yoki aksincha, xorijiy tildan ona tiliga amaliy tarjima matnlarini olish kerak bo'ladi. Bunda faqat tilning grammatik tomonigina o'rganilmasdan, to'g'ri variantdagi tarjimani topish uchun aqliy tafakkur ham o'stiriladi.

Hozirgi kunda ko'pchilik tilshunoslar tillarning frazeologik tizimlari milliy – madaniy o'ziga xosligini o'rganishmoqda. Frazeologiya o'zini “noma'lum madaniyat vakillari, madaniy – etnik koloritga oid boy axborot tashuvchisi” sifatida namoyon etgan ekan, milliy – madaniy o'ziga xoslik atrof muhitdan: tabiat, koreyslarning turmushi va fe'l-atvorilaridan olingan obrazlarda ayniqsa yorqin aks etadi, desak adashmagan bo'lamiz. Uyro'zg'or buyumlari, uy hayvonlari, hayvonlar, qushlar, o'simliklar va h.z. – bularning barchasi frazeologizmlardan o'rin olgan va obrazlarning o'ziga xos galereyasini tashkil etadi. Barcha tillarning frazeologik fondida hayvon obrazlari bilan bog'liq bo'lgan frazeologik birliklar alohida o'rin tutadi. Bu birliklar orqali majoziy ma'noda insonning harakteri va tashqi ko'rinishi, shu mamlakat madaniyati va uning o'ziga xosliklari tasvirlanadi. Bu tabiiy holat, chunki qadim zamonlardan buyon insonlar va hayvonlar bir – birlari bilan o'zaro hamkorlikda yashab kelishgan.

Ushbu tadqiqot ingliz tilidagi frazeologik birikmalar kategoriyasining tillar va yaruslararo ifodalanish usullarini yoritishga bag'ishlanib, unda asosan erkin birikmalar, turg'un birikmalar, frazeologik chatishmalar hamda iboralarning leksik-semantik xususiyatlari yordamida ifoda etilishi, frazeologik birikmalarning kelib chiqish yo'llarini o'rganish va bunga tarixiy jihatdan yondashishni o'z ichiga oladi.

Magistrlik dissertatsiyasining dolzarbligi. Tilning frazeologik fondi yarim asrdan ko'p vaqt mobaynida tadqiqotlar ob'ekti bo'lib qolmoqda. Frazeologiyaga bo'lgan alohida qiziqishning uch asosiy sababi mavjud: 1) frazeologik birliklar til foydalanuvchilari tomonidan ham og'zaki, ham yozma tilda faol ishlatib kelinadi va ko'hna tarixiy yodgorliklar, yangi zamon adabiy asarlari va og'zaki nutq, suhbat va boshqalar buning yaqqol dalilidir. 2) frazeologik birliklar aynan shu tilda so'zlashuvchilarning turkumlashtirish uslublarini noyob tarzda aks ettiradi. 3) ular

til yordamida o'tkaziladigan ta'sirning o'ta kuchli vositasidir. Ingliz va o'zbek tilshunosligida frazeologik birikmalar bo'yicha bir nechta ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilishiga qaramay mazkur mavzu ingliz va o'zbek tillarida zamonaviy lingvistika yo'nalishlari nuqtai nazaridan keng o'rganilmaganligi bilan ajralib turadi. Ingliz tilida frazeologik birikmalarni o'zbek maktablarida o'quvchilarga o'rgatishning lingvokulturologiya, kognitologiya masalalari bo'yicha olib borilgan ishlar salmog'i ham ozchilikni tashkil etadi. Ushbu malakaviy ish orqali shu kabi muammolarni yechishga harakat qildik.

Magistrlik dissertatsiyasining obyekti zamonaviy frazeologik birikmalarning paydo bo'lish yo'llari va ularning o'zbek tilidagi muqobillarini tadqiq etishdan iborat.

Magistrlik dissertatsiyasining maqsadi zamonaviy ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning paydo bo'lish yo'llarining o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash, qiyosiy-tarixiy metod asosida tahlil qilib chiqish, ularning leksik-semantik hamda grammatik xususiyatlarini o'rganish hisoblandi.

Magistrlik dissertatsiyasining vazifalari. Mazkur ishimizning yuqorida ta'kidlangan maqsadidan kelib chiqqan holda izlanish vazifalarini quyidagicha belgiladik:

- 1) tilshunoslikdagi zamonaviy frazeologik birikmalarni etimologik tahlil qilish va misollar berish;
- 2) ingliz va o'zbek tillarida frazeologik birikmalarni qiyosiy-tarixiy jihatdan tahlil qilish;
- 3) zamonaviy frazeologizmlarning leksik-semantik hamda grammatik xususiyatlarini tahlil qilish;
- 4) ingliz tilidagi frazeologik birikmalarni o'zbek tiliga tarjima qilishdagi muammolar va qiyinchiliklarni tahlil etish.

Magistrlik dissertatsiyasining predmetini zamonaviy ingliz tilidagi frazeologik birikmalarni nutqda qanday ifodalanishi, ularning o'ziga xos jihatlarini hamda ularning o'zbek tilidagi muqobillari tashkil qiladi.

Magistrlik dissertatsiyasining ilmiy yangiligi. Bugungi kunga kelib lingvistlar o'z tadqiqotlarida "olamning lisoniy manzarasi", "tilning milliy-madaniy xususiyati" kabi tushunchalariga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqdalar, yangi yo'nalishlar: psixo-, sotsio-, etno-, etnopsixolingvistika, kognitiv lingvistika, lingvomadaniyatshunoslik, lingvomamlakatshunoslik va boshqa yo'nalishlar paydo bo'lmoqda. Bu tilning inson bilan madaniyat, aynan "jamiyat, insonning ijodiy kuchlari va qobiliyatlari rivojining tarixan belgilangan muayyan darajasi" tushunchasidagi madaniyat emas, balki "bir millat, davlat vakillari uchun umumiy bo'lgan an'analar, urf-odatlar, normalar, qadriyatlar, muomala qoidalari majmui" sifatida namoyon bo'ladigan milliy madaniyat orasidagi bog'liqlikda ko'rib chiqilayotganidan dalolat beradi. Boshqa so'z bilan aytganda, til – insonning olam haqidagi bilimlarining shakllantirilishi va mavjud bo'lishining eng muhim uslubidir. Bunday bilimlarning til shakllarida gavdalantirilgan majmui esa olamning lisoniy manzarasini hosil qiladi. Ma'lumki olamning lisoniy manzarasi turli millatlarda turlichadir. Bu har bir alohida olingan tilning milliy-madaniy xususiyatlari haqida so'z yuritish imkonini beradi. Tilning o'ziga xos milliy-madaniy xususiyatlari deganda biz "bir milliy tilning, boshqa tillar bilan taqqoslaganda, muayyan milliy jamiyati, turmushi bilan shartlangan o'ziga xos milliy-madaniy vositalari xususiyatlari majmuini tushunamiz.

Magistrlik dissertatsiyasining metodologik asosi. Zamonaviy frazeologik birikmalarning paydo bo'lish yo'llari va ularning o'zbek tilidagi muqobillarini tadqiq etish hamda vazifalarini o'rganishda umumiy tilshunoslik va o'zbek va ingliz tili frazeologiyasi, leksikologiyasi bo'yicha mavjud ilmiy tadqiqotlar, xorijiy tilshunos olimlar professor I.V.Arnold, akademik V.V.Vinogradov, professor A.V.Kunin, L.P.Smit, shuningdek o'zbek tilshunos olimlarda professor E.M.Umarxo'jayev, professor A.A.Mamatov, dotsent I.S.Soliyev, Sh.Rahmatullayev, dotsent A.Abduvaliyev, professor S.R.Rahimov va boshqalarning ilmiy ishlari va asarlari xizmat qildi.

Tadqiqot metodlari kompleks xarakterga ega. Semantik metod orqali frazeologik birliklarning semantik ma'nolari tahlil qilindi, frazeologik birliklarning

stilistik xususiyatlarini aniqlash va tavsiflashda stilistik metoddan foydalanildi. Bundan tashqari qiyosiy-tarixiy, qiyosiy tipologik va statistik metodlardan foydalanildi. Shuningdek, tadqiqot metodining asosiy salmog'ini tipologik, semantik va tarjima metodlari tashkil qiladiyuqorida tilga olingan o'ziga xoslikni namoyon qiluvchi vositalar sifatida frazeologizmlarning qo'llanilishi, ishlatilish tartibi hamda ularning tarjimalarda berilishi bilan bog'liq muammolar yuzasidan tadqiqot olib borildi; mazkur mavzu zamonaviy lingvistika yo'nalishlari yuzasidan tahlil qilindi.

Magistrlik dissertatsiyasining ilmiy ahamiyati ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning paydo bo'lish yo'llari va ularning o'zbek tilidagi muqobillarini tilshunoslikda tutgan o'rni va qo'llanilishini umumiy tilshunoslik nuqtai-nazardan o'rganish bilan xarakterlanadi. Shu bilan birga ingliz va o'zbek tillarida frazeologik birikmalarning leksik hamda leksikografik ifodalanishi yoritildi va tilda tutgan o'rni aniqlandi.

Magistrlik dissertatsiyasining amaliy qiymati. Ushbu malakaviy ishning natijasi "Umumiy tilshunoslik", "Tarjima nazariyasi va amaliyoti", "Nazariy grammatika", "Amaliy grammatika" kabi fanlarni o'qitishda, tarjimaning amaliy va nazariy masalalarini o'rganishda, shu bilan birga bu mavzuga oid bo'lgan gaplar va matnlarni maktab, kollej, litsey va oliy o'quv yurtlarida o'rganishning lingvodidaktik masalalariga yondashishda o'rganilishi mumkinligi va muhim ahamiyat kasb etishi ishning amaliy ahamiyatini belgilab beradi.

Magistrlik dissertatsiyasining tuzilishi. Mazkur bitiruv malakaviy ish kirish, uchta bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlarning alifbo tartibidagi ro'yxatidan iborat.

I BOB. HOZIRGI ZAMONAVIY INGLIZ TLIDAGI FRAZEOLOGIK BIRIKMALARNING TASNIFI MASALASI

1.1. Erkin va turg'un birikmalar tadqiqotiga doir

Frazeologiya atamasi orqali, bir tomondan, so'z birikmalarini o'rganuvchi tilshunoslik bo'limi, boshqa tomondan esa, ma'lum tilning barcha barqaror birikmalari majmui tushuniladi. Tilning lug'at tarkibini nafaqat boshqa so'zlar, balki barqaror so'z birikmalari ham tashkil qiladi. Barqaror so'z birikmalari boshqa so'zlar bilan ibora tushunchasi vositasi vazifasida xizmat qiladi. Barqaror so'z birikmalari o'zida tobe munosabatda birikkan so'zlarni namoyon etadi.

Erkin birikkan so'z birikmasi ma'lum fikrlarni ifodalash uchun har bir ma'lum nutq vaziyatlarining vazifasiga asosan tildagi muloqotlar davridagi mazkur tilning grammatik qoidalariga asoslanib yaratiladi. Erkin birikmaning umumiy ma'nosi o'sha birikmani tashkil etgan har bir so'z mazmunidan anglashiladi. Erkin birikma tarkibiga hokim so'z va gapning mustaqil a'zosi vazifasini bajaradigan tobe so'z kiritilgan. Shunday qilib, erkin birikma o'zida sintaktik bog'lanishni namoyon etadi. Birikmadagi har bir bog'lanishlarning tobelik munosabati birikmaning semantik mustaqilligini anglatadi va ular birlashgan holda turg'un birikmalarni hosil qiladi. Barqaror so'z birikmasi birikma tarkibidagi biror so'zni birikma ma'nosini buzmasdan o'zgartirish mumkin bo'lmagan qat'iy muayyan so'zlardan tashkil topgan bo'ladi. Barqaror birikma shaklan va muayyan ma'no jihatidan boshqa birikmalardan ajralib turadi, u an'anaviy qo'llanishi va mazmun to'laligining yuqori yoki quyi ekanligidan aniqlab olinadi. Turg'un so'z birikmasi nutq paytidagi so'zlashuv jarayonida yaratilmaydi, lekin nutqda allaqachon qotib qolgan va ma'lum mazmunda ishlatilayotgan bo'ladi. Barqaror so'z birikmasining mazmunan to'liq tarkibi gapning mustaqil bo'lagini anglatmaydi, lekin barqaror birikma bir butunlikda gapning bir bo'lagini barpo etadi, maqol bundan mustasno, chunki uning tuzilishi butun boshli gap bilan teng bo'lishi mumkin.

Barqaror birikmali so'zlar tilning frazeologik birikmalari deb ham yuritiladi. Frazeologik birikmalar ikki yoki undan ko'p so'zlardan tashkil topadi, u bir

tushunchani ifodalashi va bir so'zga ekvivalent bo'lishi mumkin, odatda u bir so'zli sinonimik ekvivalentga ega bo'ladi, sintaktik jihatdan gapning bir bo'lagini barpo etadi. Tuzilishiga ko'ra frazeologik birikmalar ulkan hilma-hillikni o'zida namoyon etadi. Frazeologik birikmalarning tarkibi o'rtasidagi semantik bog'lanishlar turlicha bo'lishi mumkin: bunday birliklar tarkibiga kiruvchi so'z o'zining ma'no mustaqilligini yuqori yoki past darajada saqlab qoladi.⁴

XX asr tilshunoslarining eng bahsli mavzularidan biri – bu frazeologik birikmalarning lug'atdagi o'рни va bu tilning chegaralari haqida munozaralar yuritishdan iborat edi.

Ingliz va amerikalik olimlar frazeologik birikmalarni asosan tilshunoslikning bir muammosi sifatida talqin etishgan. Ular o'z e'tiborlarini frazeologik birikmalar va iboralar lug'atlarini tuzishga qaratishgan. Bunday qilishdan ko'zlangan asosiy maqsad tajriba o'tkazish bo'lgan xolos, ya'ni ular barchani ham mahalliy aholini, ham xorijliklarni so'zlashuvdagi iboralar kitobi bilan ta'minlashgan va xorijliklar va sof inglizlarning muhim farqli jihatlarini ko'rib chiqqanlar. Bu yondashish qisman didaktik, qisman stilistik bo'lgan. Masalaning bu tomoni kelajakda alohida maxsus ilmiy tadqiqotlar olib borishga undaydi.

Savollarning cheki yo'q edi, bir tomondan bu turdagi lug'atlar nafaqat so'z birikmalarini, balki ularning kelib chiqishi, ta'sirchanligi nuqtai nazaridan qiziq bo'lgan alohida olingan so'zlarni ham o'z ichiga olgan bo'lsa, ikkinchi tomondan esa salomlashishlar, maqollar, allalar va asarlardan olingan so'z birikmalari, masalan, “fat-head” birikmasi ingliz tilidagi “a fool” so'ziga teng, bu esa o'zbek tiliga ahmoq deb tarjima qiliandi. Shuningdek the Dickens – iblis, shaytoncha so'zining evfimizmi, BF ['bi: 'ef] “bloody fool”ning bosh harflari (nutqda: bloody fool, how's things?), “what's sauce for the goose is sauce for the gander”(maqol) kabilarni ham o'z ichiga olgan. Mak-Mordi frazeologik birikmalarda “shall” va “will”ning ishlatilishi, qo'shma fe'llar, umuman olganda, ulardagi ko'plab

⁴ Mamatov A. Antonimiya asosida frazeologik shakllanish masalalari. // O'zbek tili va adabiyoti. O'zFAN., T.,1998, 6-son, 56-58-betlar.

grammatik ma'lumotlar bilan tanishtirgan.⁵

Ingliz va amerikaliklar bu turga mansub lug'atlarga boy ekanligi bilan faxrlansa bo'ladi, lekin umumiy tilshunoslikdagi ishlarda qayd etilgan qisqa ilovalardan tashqari hali yechimini topmagan nafaqat yechimini topmagan, balki hali o'ylab ko'rilmagan eng muhim nazariy muammolar qolmoqda edi.

Bularning orasida Uillyem L.Graffga to'xtaladigan bo'lsak, u haqiqatan, frazeologik birikmalar va uslubiy jihatdan erkin bog'langan so'zlar orasidagi farqni lingvistik tahlil qilib bergan. Graff o'z ishlarida "ifoda" yoki "ifoda birliklari" atamalarini qo'llagan va uni birlik va uning qismlaridagi ma'noni buzmasdan so'zlarning o'rnini almashtirib bo'lmaydigan so'zlardan tashkil topgan namunaviy birlik sifatida aniqlagan. Uning yondashuvi kontekstual tahlillar va diaxronik kuzatuvlarni birlashtirgan. Bir ifodaning tarkibiy qismlari boshqa biri bilan shunchalik ko'p marotaba fonetik va semantik bog'lanishlarda qo'llanilganki, ular hatto murakkab birlik sifatida ajratib qo'yilgan. Graff o'sha birlikni erkin konstruksiyadan qanday qilib sodda so'zga o'zgarishiga juda qiziqib qolgan edi. Graff o'z qarashlarini quyidagi munosabatlar bilan isbotlashga urungan: "*He left him a fortune*", "*He left him at home*" va "*He left him in the lurch*" gaplarini qiyoslab, birinchi ikkita gapdagi fe'l va to'ldiruvchi munosabati bog'lanmaganligini ta'kidlab o'tgan. Agar biz "*He gave him a fortune*" yoki "*He saw at home*" deganimizda yo agar biz buni boshqa katta matnlardagi ko'p gaplarda qo'llaganimizda, "*fortune*" va "*at home*" so'zlari orqali ifodalangan ma'nolar deyarli o'zgartirilmagan bo'lar edi. Uchinchi gapda esa, boshqalaridan farqli o'laroq, ma'no "lurch" so'ziga tobe bog'langan va boshqa hech qaysi fe'l bilan almashtirib bo'lmaydigan "leave" fe'li bilan bog'langanligi ahamiyatlidir. Graffning ilovalaridan shu narsa ma'lum bo'ladiki, "*to leave in the lurch*"ning barcha qismlari bir-biriga bog'liq ekanligi anglashiladi.⁶

Bu nazariya yozilganiga 75 yildan ko'proq vaqt bo'ldi. Graff hozirgi kunda ishlatilayotgan "*breakfast*" so'zi ham "*to break fast*" turg'un birikmasidan

⁵ Bradley H., The Making of English. New York – London, 1928, p. 225

⁶ Worrall A.J. English Idioms for Foreign Students. London – New-York – Toronto, 1946.

ajratib olinganligini aytadi, ya'ni "*break*" "*ovqatdan saqlanmoq*" ma'nosini anglatuvchi "*fast*" so'zi bilan birikkanda faqat shu so'z bilan muayyan ma'noli fe'l hisoblanadi. Shu sababli, "*And knight and squire had broken their fast*" deyish o'rinli bo'lgan.

Haqiqatan ham, bu so'z emas edi, lekin so'z birikmasi otning sintaktik munosabati va fe'lning tuslanish munosabati orqali yaqqol holda ko'rsatilgan. Graff bu muammoga munosabatini o'zining umumiy tilshunoslik qo'llanmasida qisqacha to'xtalib bo'lgan.

Yana bir muhim, yechimini topmagan muammo klassifikatsiya muammosi edi. Batafsil guruhlashlar L.P.Smit va U.Ballaranning ingliz tilidagi iboralar kitobida berilgan. O'sha davrda mualliflarning o'zlari ham bu guruhlashlarni frazeologik birikmalar klassifikatsiyasi sifatida qabul qilinishini tasdiqlashmagan edi. Ular shunchaki turg'un birikmalarni to'plashgan, ularni tushuntirishgan, ularning qiziq jihatlarining ba'zilarini, ya'ni alliteratsiya, qofiya, tazod va shu kabilarni yoritishgan va ifodalilikni aniqlashtiruvchi mehanizmlarini talqin etishgan. Ular ingliz tilidagi frazeologik birikmalarining etimologiyasi va kelib chiqishiga ham qiziqib ko'rishgan va ularni dengiz hayotidan, qishloq xo'jaligidan, ovchilikdan, sport turlaridan va boshqalardan olingan so'z birikmalariga ko'ra tartibga solganlar. Tilning resurslarga boyligi ingliz tilini o'qitish va o'rganishga qiziquvchilar uchun kundalik so'z birikmalarining juda qimmatli amaliy qo'llanmasini hosil qiladi.

Dunyoning mashhur rus tilshunoslari akademik F.F.Fortunatov, A.A.Shaxmatov va boshqalar turg'un birikmalarining sintaktik tahlillari uchun yo'l ochib berishdi. Ko'plab rus olimlari muammoning nazariy aspektlariga katta qiziqish bildirishgan. Tilshunoslikning Frazeologiya deb ataladigan maxsus sohasi shu mamlakatda yuzaga keldi. Rus tilidagi frazeologiyalar uchun eng muhim nazariyalar akademik V.V.Vinogradov va professor B.A.Larinlar tomonidan rivojlantirilgan edi.

Ingliz tiliga keladigan bo'lsak, rus tilshunoslarining frazeologiyaga bag'ishlagan ishlarining miqdori juda ulkan hisoblanadi, professor A.V.Kunin va

professor N.N.Amosovning to'liq adabiyotlar ro'yxati keltirilgan doktorlik tezislari va bu turdagi lug'atning nazariyasi haqidagi maqolalar, ilmiy asarlar bilan birga professor A.V.Kuninning ingliz tili iboralari haqidagi keng qamrovli ikki tilli lug'atining mavjudligini aytishning o'zi ham yetarli bo'ladi deb o'ylaymiz.⁷

Professor B.A.Larinning bu sohaga yondashishi diaxronik yo'nalishda edi. Uning tasnifi birikma o'z rivojlanishida bosib o'tgan uchta tadrijiy bosqichlarni aks ettirgan. Birinchi bosqichda u erkin birikma sifatida yuzaga keladi. Ikkinchi bosqich metaforik so'z birikmasining bo'linmas shaklga kelib qolishiga yaqqol sabab bo'lgan. So'z birikmasida motivatsiyaning yo'qolishi bilan iboraning yuzaga kelishi uchinchi bosqichni yuzaga keltirgan. Iboraning ma'nosi uning alohida tarkibiy qismlaridagi ma'no orqali tinglovchi tomonidan rivojlantirilmaydi, balki butunligicha tushuniladi.

Akademik V.V.Vinogradov iboralarni sinxronik usulda tasniflagan. U ilk bor shvetsariyalik tilshunos professor Charlz Belli tomonidan ilgari surilgan bir qancha g'oyalarni rivojlantirgan va materialning tamomila leksikologik munosabatiga kuchli turtki berdi. Uning rus tili frazeologiyasi haqidagi maqolalari Rossiya va chet eldagi juda ko'p tilshunoslarga ulkan ta'sir ko'rsatdi. Biz unga frazeologik birikmalarni tasniflanishiga ko'ra va aniq semantik xususiyatlari bilan ularni leksik komplekslar sifatida mukammal aniqlagani uchun unga o'z minnatdorchiligimizni izhor etamiz. Uning tasnifi birlikning motivatsiyasiga asoslangan bo'lib, ya'ni butun birlikning ma'nosi bilan uning qismlarining o'rtasidagi mavjud aloqadorlik nazarda tutiladi. Motivatsiya darajasi iboraning semantik yaxlitligi, bo'linmasligi va o'zgarmasligi bilan aloqadorlikda bo'ladi, ya'ni komponentlarning tartibi yoki shaklning o'zgarishi va butun bir ifodaning bir so'z bilan o'rin almashish ehtimolliklari bilan. Motivatsiya va shunga o'xshash boshqa hususiyatlar inobatga olingan holda frazeologik birikmalarning uch turi taklif etilgan: erkin birikmalar, turg'un birikmalar va frazeologik chatishmalar.

Erkin birikma – bu barqaror birikma, ya'ni birikma tarkibidagi so'zlarning har birida tobelik munosabati mavjud, bir oz ma'no mustaqilligi saqlangan

⁷ Sodiqov A., Abduazizov A., Irisqulov M.. Tilshunoslikka kirish. T., "O'qituvchi", 1981.

birikma. Erkin birikmani tashkil etuvchi so'zlar ma'nosi frazeologik bog'lanishlarda tobelikni bildiradi, bundan tashqari har biri mazkur so'zlar bilan faqat birikmalarda ko'rsatiladi. Butun birikma ma'nosi uni tashkil etuvchi so'zlar ma'nosidan anglashiladi: to make allowances – iltifot bilan qabul qilmoq, to make up one's mind – qaror qilmoq, to make friends – do'stlashmoq.

Erkin birikmalar talaygina. Ular yaqqol uyg'unlashgan bo'ladi. Buning ta'sirchan xususiyati butun birikma yaratgan ifodaga asoslangan bo'ladi, huddi *“to stick (yoki to stand) to one's guns”* dagi kabi, bu birikma o'zbek tiliga “biror kimsaning fikrlarini o'zgartirishini rad etmoq” tarzida tarjima qiliandi. Bu birikma botirlik va to'g'rilikni nazarda tutmoqda. Bu misol bu turning boshqa bir xususiyatini ko'rsatadi, ya'ni juda cheklangan darajada bo'la oladigan sinonimik qatorning ehtimolini ko'rsatadi. Bularning bir qanchasi oson tarjima qiliandi va hatto xalqaro hisoblanadi, masalan: *“to know the way the wind is blowing”*.⁸

Turg'un birikma – bu barqaror so'z birikmasi, ya'ni butun birikma uyg'unlashgan ma'noda va birikma ma'nosi ayrim birikma tarkibidagi so'zlar ma'nosidan yaratiladi. Turg'un birikmaning umumiy ma'nosi asosida oson anglashiladigan so'z yotadi. Uning tarkibidagi ayrim so'zlar - mazmunan tobe va birikma tarkibidagi so'zlarning har-birining ma'nosi umumiy ravishda birlikka bo'ysundiriladi, masalan: to turn over a new leaf - yangi sahifaga o'tmoq = yangi hayot boshlamoq; to dance on a tight rope - dor ustida raqsga tushmoq = tavakkal qilmoq. Turg'un birikma erkin sintaktik ko'rinishida omonimlikka ega. Shunday qilib, quyidagi gapni misol tariqasida olamiz: He played the first fiddle. - U birinchi marta skripka cholg'an edi. va He took the bull by the horns. – U buqani shoxidan ushladi. Bu misollar to'g'ridan-to'g'ri ma'nolarda qo'llash mumkin bo'lgan holatda – bu holatda bunday erkin birikmali gaplar o'zida to'rtta gap bo'lagini aks ettiradi; lekin ular ko'chra ma'noda ham qo'llanilishi mumkin. Bunday vaziyatda ular boshqa ma'noga ega bo'ladi: U birinchi o'rinni egalladi (qo'lga kiritdi). va U dadil harakat qildi. Shunday ekan, ularning har-biri ikkita gap

⁸ Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. // А.А.Шахматов. Сборник статей и материалов. М., 1947.

bo'lagidan tashkil topgan turg'un birikmadir: voqea-hodisaning egasi he va kesim, turg'un birikmali ifoda; played the first fiddle va took the bull by the horns.⁹

Turg'un birikmalar o'z nomidan ko'rinib turganidek o'zaro bog'lanishning eng yuqori bosqichini namoyon etadi. Tarkibiy qismlarning ma'nosi butun ifodaning ta'sirchan xususiyatlari (xossalari) va ifodalilik ma'nosini qamrab oladi. Turg'un birikmalar har bir tilda aniq shakllangan bo'ladi va boshqa tillarga tarjima qilish jarayonida aynan so'zma-so'z tarjimini bermaydi.

Turg'un birikmaning o'ziga xos misoli, ta'sirchan so'zlashuv nutqiga xos bo'lgan ifoda "as mad as a hatter" birikmasini olaylik. Bu turg'un birikma ko'rinishidan oddiy so'z birikmasidan hech qanday farq qilmaydi, biroq inglizlarda bu birikma "utterly mad", ya'ni o'taketgan ahmoq birikmasining ekvivalenti sifatida qo'llaniladi. Buning ma'nosini tarkibiy qismlarning ma'nosidan kelib chiqqan holda tushuntirib bo'lmaydi. Qachonki umumiy so'z birikmasi tushunilganda, uning alohida tarkibiy qismlarining ma'nosi unutiladi, o'sha tarkibiy qismlarning anglashilmovchiligi ba'zi birliklarning tubdan o'zgarib ketishiga olib kelishi mumkin. Ifodaning kelib chiqishiga nazar tashlaydigan bo'lsak, iboraning hech qanday shlyapa sotuvchi yoki shlyapa yasovchi bilan aloqadorligi yo'qligini ko'ramiz, lekin bu yerda haqiqiy ma'noda suvilonga ishora majud, "mad" so'zining kelib chiqishidagi ma'nolarining birida undan qadimgi davrda "qahr bilan g'azablangan" ma'nosida foydalanilganligi ma'lum bo'ldi. Shu sababli bu iboraning asl ma'nosi "ilon kabi g'azablangan" hisoblanadi.

1.2. Frazеologik birikmalarning leksik-semantik belgilari asosida tasnifi

Frazеologik chatishma – bu barqaror so'z birikmasi bo'lib, o'zida mazmunan bo'linmas butunlikni namoyon etadi; butun birikmaning ma'nosi birikmadagi ayrim so'zlarning ma'nosidan anglashilmaydi. Birikma tarkibidagi so'zlarning ma'no jihatdan mustaqilligi butunlay yo'qolib ketadi: to show the white feather (oq patni ko'rsatmoq) – qo'rqoqlarcha yengilmoq, to kiss the hare's

⁹ Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. Гос. Изд-во иностранных и национальных словарей, Москва, 1984.

foot (s.s.: tovushqonning panjasini o'pmoq) – kechikmoq. Zamonaviy tilda chatishmaning ma'nosi birikma shakli bilan uyg'unlashmagan, chunki uning uyg'unlashuvining mavjud emasligi etimologik tahlillar yo'lida yashirinib yotibdi.¹⁰ Frazeologik chatishmalar nafaqat uyg'unlashgan, balki boshqasi majoziy ma'noda ishlatilayotgan bir paytda, uning asl ma'nosidan foydalaniladigan bir tarkibiy qismni o'z ichiga oladi, masalan: “to meet the requirements”. Bularning harakatlanish imkoniyati oldingi turlarga qaraganda ancha kattaroq. Bu turda majoziy qismning ma'nosini buzmaydigan muqobillar ham mavjud. Misol uchun: “to meet the necessity, meet the demand”. Bu muqobillarda fe'lning ma'nosi buzilmagan holda saqlanib qolgani bilan butunning ma'nosi o'zgaradi va ular sinonim hisoblanmaydilar.

“Yuqoridagi tasniflashning zaif nuqtalari birqancha mualliflar tomonidan tanqid ostiga olingan. Ingliz tilidagi ma'lumotlarga diqqatini qaratishga urinish, uning cheklovlaridan xabardor bo'lish shart bo'lgan. Birinchidan, taklif etilgan o'zgarmas protseduralarning yo'qligi va mukammal mezon majud bo'lmaganidek so'zlovchi uchun turg'un birikmaning ahamiyati bor yoki yo'qligini aytib berishning imkoni yo'q edi. Ikkinchidan, erkin birikmalar guruhining turlichaligidir. Akademik V.V.Vinogradov ma'nosi matnda ham o'zgarmasligini ko'rsatuvchi bir qolipga solingan birikmalar, ikki qismli texnik atamalar va maqollarni o'z ichiga olgan tasnifini yaratgan. Va nihoyat eng so'nggi sababi, tasnif nazariy asoslarga ega emas va rus tili frazeologiyasi uchun rivojlantirilgan hamda mahsus ingliz tili frazeologiyasi uchun mos emas” – deb qayd etib o'tgan edi professor I.V.Arnold.¹¹

Loyihaning qiziqarli va ravshan kichik o'zgarishi professor Stroyeva tomonidan nemis tili uchun taklif etilgan. U frazeologik birikmalarning asosiy qismini ikki guruhga bo'ladi: erkin birikmalar va frazeologik chatishmalar. Turg'un birikmalar ajratilgan guruh qismiga kiritilmagan, lekin ular erkin

¹⁰ Mamatov A. Antonimiya asosida frazeologik shakllanish masalalari. // O'zbek tili va adabiyoti. O'zFAN., T., 1998, 6-son

¹¹ Виноградов В.А. Методы типологии. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований. М., 1973.

birikmalar tarkibiga kirgan, chunki biz avval aytib o'tganimizdek frazeologik birikmalarga qiziqish va istagini so'ndirishning mezonlari turli so'zlashuvchilarning bilimi va topqirligiga bog'liq holda turlichadir. Erkin birikmaning majoziy ma'nosi butun birikma ma'nosi tomonidan yaratiladi, ma'no ko'chishi ekstra-lingvistik omillarga tobe bo'ladi, masalan aholi va uning madaniyati tarixiga doir birikmalardir. Nutqda omonimlik xususiyatiga ega erkin birikmalar mavjud bo'lishi mumkin, lekin ular ma'no jihatdan turlicha hisoblanishadi. Masalan, nemis tilidagi "jemandem den Kopf waschen" iborasi kimnidir so'kmoq ma'nosida ishlatiladi, shu bilan birga "den Kopf waschen" erkin so'z birikmasi kimningdir boshini yuvmoq ma'nosida ham ishlatiladi. Erkin birikmaning shakli va tuzilishi qat'iy va o'zgarmas bo'ladi. Uning barqarorligi qofiyadoshlik, sinonimlik, tuzilishdagi o'xshashliklar va boshqalarga asoslanadi. U boshqa bir joyda ishlatilmaydigan arxaik elementlarni qamrab olishi mumkin, lekin har holda birikmani tashkil etuvchi so'zlar ko'pincha oddiy bo'ladi va yorqin obrazlilikni yaratadi. Ularning nutqdagi vazifasi ifodalilik va ularning bir so'zli sinonimlariga taqqoslangan holda ma'no kuchaytirishdan iborat. Frazeologik chatishmalar, bunga zid o'laroq, tarkibiy qismlarning birida faqat ma'no o'zgarishini ko'rsatadi va bu ma'no o'zgarishi chatishmaning ifodaliligini oshirishga sabab bo'lmaydi. Frazeologik chatishmaga lingvistik omillar, so'roq ostidagi til tizimidagi o'ziga xos mahsus xossalari tomonidan talab qo'yiladi va unda omonimlik xususiyati yo'q. Frazeologik chatishmaning tuzilishi erkin birikmaning tuzilishiga solishtirilganda ancha oson harakatlanadigan va hech qachon yuqorida aytilgan o'tilgan qofiyadoshlik va boshqalar kabi turg'unlik xossalari hech birini o'zida aks ettirmaydi. Natijada frazeologik chatishma uslubiy jihatdan neytral va ko'pincha mavhumroq tushuncha bo'lib qolgan.

Professor A.I.Smirnitskiy frazeologik birikmaning ma'no jihatidan birlashishiga sabab bo'layotgani va uning nutqqa to'laligicha kirishiga izn berilayotgani o'rtasidagi iboraviy bog'liqlik sababli so'zga o'xshash bo'lgan frazeologik birlikni muhokama qilgan. Frazeologik birlikning leksik birliklardan farqi strukturaviy hisoblanib, u strukturaviy to'g'rilikning yetishmovchiligini

bildirish uchun “раздельноофрмленность” (alohida bezak) atamasini tanishtiradi. U andozalangan soʻz birikmalarning uch turini taklif etadi: anʼanaviy birliklar (ularning maʼnosi bir soʻzga toʻgʻri kelmaydi va ularning maʼnosi birikma tarkibidagi soʻzlar maʼnosidan olinadi, masalan: clenched fists, rough sketch, nice distinction, to shrug one’s shoulders), frazeologik chatishmalar (to get up, to fall in love; ularning metaforik motivatsiyasi sekin-asta yoʻqolib boradi va ular taʼsirchanlik hamda uslubiy jihatdan neytralligi va tegishli tushuncha uchun faqatgina ibora tarkibidagi soʻzlardan biri boʻlib qolayotganligi sekin-asta asl maʼnoning yoʻqolib borishining asosiy sabablaridandir), va iboralar (tasavvuriy, taʼsirchanlik va uslubiy jihatdan rangdor, doim bir qancha neytral sinonimlari mavjud: to take the bull by the horns, to wash one’s dirty linen in public, to fish in troubled waters, as dead as a doornail). Faqat ikkinchi guruhga, yaʼni frazeologik chatishmalarga, batafsil tahlillar va tasnifning ayrim turi berilgan. Professor Smirnitskiyning ilmiy asaridagi frazeologiyaga bagʻishlangan bobi juda qisqa, uning yanada batafsilroq deb yuritilayotgan tasnifi juda tartibsiz – tuzilishi bilan uslub va maʼno mezon, qoʻyingki, barcha jihatlari chalkashtirib yuborilgan. Bu qoʻllanilgan tasnifning taʼsiri akademik Vinogradov foydalangan klassifikatsiya taʼsiriga qaraganda ancha arziyas hisoblanadi. Shunga qaramasdan uning turgʻun ifodalarga boʻlgan munosabatida juda foydali va qayd qilishga arziqli bir nechta fikrlar mavjud va ular hozirgacha ingliz tilining, eng muhim xususiyatlarini qamrab olgan. Professor Smirnitskiyning olib borgan tadqiqotlari soʻzlar va frazeologik birliklar oʻrtasidagi qiyosiylikka asoslangan. Baʼzilarida frazeologik birikmalar qoʻshma soʻzlarga va boshqalari yasama soʻzlarga oʻxshatilgan. Shunday qilib, to take the chair – ikki mustaqil soʻzdan tashkil topgan birlik (birlikda bir qancha soʻzlar boʻlishi mumkin) huddi qoʻshma soʻzga oʻxshaydi, modomiki to give up – bir mustaqil soʻzdan tashkil topgan birlik yasama soʻzga qiyoslangan.¹²

Professor A.I.Smirnitskiy gaplarni toʻliq shartli ifoda sifatida talqin eta

¹² Селиванов Г.А. Фразеологическая контаминация как один из показателей структурного развития русского языка // Вопросы семантики фразеологических единиц. Часть 1. Новгород, 1971. С. 233-234.

olinishiga e'tibor qaratgan birinchi rus olimi edi. Masalan: How do you do? yoki I beg your pardon. It takes all kinds to make the world. Can the leopard change his spots? Ular uzoq muhokama qilib, yuqoridagilarni hamma birikmalardan farqlashgan, chunki ular tasniflashda ma'nosi bir so'zga teng bo'lmas edi va ma'no jihatidan tahlilga muhtoj edi. Professor N.N.Amosova tomonidan muhokama qilingan shartli ifodalar ma'no jihatidan muayyan tafovutda edi, misol uchun, save your breath – ovozi o'chmoq, jim bo'lmoq, ovozini o'chirmoq yoki tell it to the marines. Turg'un birikmalarda tez-tez uchrab turganidek, ularning kelib chiqishi bilan bog'liq turli izohlar mavjud. Taklif etilgan etimologik izohlardan biri bu: tell that to the horse marines – bu gapingni borib katta xolangga aytasan, o'sha ishonadi. Yuqoridagiga o'xshash ko'plab iboralar gaplarda kiritmalar sifatida ishlatiladi: the cap fits – haqiqiy bayonot; bo'lgan voqea. Masalan, He called me a liar. Well, you should know if the cap fits. Butter would not melt in his mouth. His bark is worse than his bite.

Professor N.N.Amosova frazeologiya sohasiga kontekstologik jihatdan yondashgan. U frazeologik birikmalarni qat'iy kontekst birliklari sifatida aniqlagan. Qat'iy kontekst muayyan leksik komponentlarning aniq va o'zgarmas izchilligi hamda ular o'rtasidagi g'aroyib semantik aloqadorlik orqali xarakterlangan kontekst sifatida aniqlanadi. Qat'iy kontekst birliklari so'z birikmalari va iboralarga ajratiladi. So'z birikmalari doimo ikki qismli bo'ladi: bir komponentda frazeologiyaga yo'nalgan ma'no mavjud bo'lsa, boshqasi kontekstni aniqlashga xizmat qiladi. Masalan: small talk, small hours, small change. Iboralardagi yangi ma'no har bir ibora tarkibidagi so'zning o'z haqiqiy ma'nosi zaiflashgan yoki butunlay ma'nosi yo'qolgan bo'lishi mumkinligiga qaramay, butun birikma orqali yaratiladi. Qiyoslang: "in the nick of time" – ayni daqiqada. Iboralar motivlashgan yoki motivlashmagan bo'lishi mumkin. Motivlashgan ibora erkin so'z birikmasiga omonim bo'ladi, lekin bu so'z birikmasi shaklan qo'llaniladi. Misol uchun: take the bull by the horns – xavf-xatarni mardona qarshi olish. In the nick of time iborasi motivlashmagan, chunki nick so'zi eskirgan so'z hisoblanadi. So'z birikmalari ham o'zgaruvchan va o'zgarmas bo'lishi mumkin, -

deb ta'kidlab o'tgan edi professor N.N.Amosova.¹³

Yuqoridagi fikrlarni quyidagi misollar yordami orqali oydinlashtirib olamiz. Yangi ma'no, iboraning ma'nosi, har bir element o'z ma'nosini saqlashiga qaramay, butun birikma ma'nosi o'sha birlik orqali yaratiladi deb aytib o'tildi. Bu jumlaning quyidagi misol orqali oydinlashtiramiz: a mare's nest – safsata, kashshofning faqat tasavvuridagina mavjud kashfiyot. A mare urg'ochi ot ma'nosini anglatadi, shak-shubha yo'qki, otlar inda yashashmaydi. Mare so'zi esa bir ma'noli so'z hisoblanadi hamda buni bilish uchun hech qanday izohning hojati yo'q. Nest so'zi ko'p ma'noli so'z, uning asosiy ma'nosi hisoblangan qushlar ini ma'nosidan tashqari, metonimiya sifatida polopon yoki metaforada turar joy, yotoq, o'g'rilarning tez-tez tashrif buyurib turadigan joyi ma'nolarini ham anglatadi. Bularning hech biri, har qanday holatda ham, mare so'zi bilan bog'lana olmaydi va ular bitta erkin so'z birikmasida birga ma'no anglatmaydi. Shunday qilib, har ikki so'z birikma bilan birga o'zlarining har doimgi ma'nolarini saqlab qoladi, chunki butun birikma alohida ma'noga egalik qiladi.

Yuqoridagi misol professor N.N.Amosova tasniflagan qat'iy kontekstning tarkibiy qismi bo'lmish so'z birikmalariga tegishlidir, endi e'tiboringizni ikkinchi tarkibiy qism bo'lgan iboralarga berilgan ta'rif va ularni izohlovchi misollarga qaratishingiz mumkin.

Komponentlar yakka-lik nuqtai nazaridan iboralarning har-xil turlari mavjud. Ularning ba'zilari hech qayerda uchramaydigan eskirgan so'zlarni yoki eskirgan ma'nodagi elementlarni o'z ichiga oladi. Bu iboralar hech qachon erkin so'z birikmasiga omonim bo'lmaydi va shuningdek ular so'zlarni turkumlash jihatidan butunlay mustaqil hisoblanadi. Masalan: to cudgel one's brains – katta aqliy urinishni amalga oshirmoq. Iborada "cudgel" eskirgan so'zining mavjudligi birikmaning ibora ekanligidan darak beradi. Boshqa iboralar erkin so'z birikmalari bilan o'zaro omonimlik munosabatida bo'la oladi. Masalan: dark horse – (s.s.) tim qora ot, ibora sifatida esa sirli odam deb tarjima qilinadi. Ibora ba'zi noma'lum sifatleri sababli poygada tasodifan g'olib bo'lgan otning ko'rinishiga qurilgan.

¹³ Амосова Н.Н. Фразеология современного английского языка. М., 1993.

The day after the fair – juda kech, muammoli vaziyat allaqachon tugab bo'lgandan keyin. Bu ibora erkin so'z birikmasi sifatida ishlatilishi mumkin. Professor N.N.Amosova iboraning rasmiy qat'iyligidan ko'ra ko'proq zarurati bo'lgan ifoda komponentlari orasidagi ichki semantik aloqadorligining muayyan xossasi haqida fikr yuritadi. Shuning uchun qat'iy kontekstning so'z birikmalari va iboralarga bunday tarzda bo'linishi birinchi, turg'unlik xossasi esa ikkinchi darajalidir. So'z birikmalari va iboralarning ikkovi ham o'zgaruvchan va o'zgarmas turlarga bo'linadi. Bu sifatlar ularning tuzilishiga juda bog'liq hisoblanadi. So'z birikmasi uning o'zgaruvchan qismiga bog'liq ravishda o'zgarishi mumkin. Misol uchun: *the apple of (his, her, mother's) eye* – (uning, onasining) ko'z qorasi. So'z birikmalari akademik Vinogradovning tasnifida aniqlangan frazeologik chatishmalarga ekvivalent bo'ladi deb fikr yuritishimiz noto'g'ri bo'lar edi. Professor N.N.Amosova akademik Vinogradov yaratgan atama orqali qamrab olingan materialni ikki guruhga bo'ladi va frazeologik me'yorlardan holi bo'lgan eng katta qismini birinchi ko'rib chiqadi. “*To pay a visit, to pay call, to pay homage, to pay compliments, to pay respects, to pay deference, to pay (one's) devoirs, to pay court, to pay (one's) address (to somebody)*”ga o'xshash birikmalar biz tadqiq etayotgan sohaga mos bo'la olmaydi, chunki *to pay* fe'lining ma'nosini aniqlab kelayotgan so'zlar o'zgaruvchan hisoblanadi. Boshqa tomondan olib qaraganda, bu bunday birikmalarning ikkala qismi erkin emas, chunki otlar guruhining ikkinchi tarkibiy qism bo'lish ehtimoli ma'no xususiyatiga ko'ra cheklanmaydi, lekin stilistik qoidaga ko'ra bu cheklangan. Misol uchun: *to pay seeing off, to pay celebration, to pay welcome* yoki *to pay greetings* deb aytish mumkin emas. Bularning ba'zilar morfologik jihatdan qat'iy hisoblanadi. Masalan: biz *to pay address* birikmasini *to pay an address*ga o'zgartira olmaymiz. Professor N.N.Amosova yarim qat'iy kontekst yoki an'anaviy qat'iy kontekst atamalarini taklif etadi.

Bu ikki guruh o'rtasidagi chegara chizig'i ozgina sun'iydek tuyuladi. Professor N.N.Amosova o'zi yaratgan tasnif yagona tasnif bo'lishi kerakligini talab qiladi. Professor A.V.Kunin ham iboralarning etimologiyasini muhokama

qilishga, ham o'zgacha murakkab holatlarni o'rganib chiqishga qiziqqan. Uning ilmiy asarlari, ayniqsa u to'plagan lug'at, va uning shogirdlarining dissertatsiyalari ham foydali, chunki ular butun soha uchun zamonaviy tekshiruv manbai sanaladi.

Professor A.V.Kunin frazeologiyani leksikologiyaning bir bo'limi emas, balki mustaqil tilshunoslik fani sifatida rivojlanishi shart deb fikr yuritadi. Uning frazeologik birikmalar tasnifi iboralar nutqda bajaradigan vazifasiga asoslangan. Ular otlashgan (*a bull in a china shop*), undovlashgan (*a pretty kettle of fish!*), so'zlashuvga xos (*familiarity breeds contempt*) yoki otlashgan so'zlashuvga xos (*pull somebody's leg*) bo'lishi mumkin. Qo'shimcha kichik yoki ichki guruhlariga tasniflash, birliklar o'zgaruvchan yoki o'zgarmas bo'lishiga yohud bir elementning ma'nosi erkin qolishiga yoki, odatda ko'proq, elementlarning ma'nosi o'rtasidagi o'zaro bog'lanishga asoslanadi. Ko'p e'tibor boshqacha ko'rinishning har-xil turlariga ajratilgan. Masalan, sinonimligiga, otlashganligiga va boshqalarga. Batafsil funksional va semantik tasnif leksikografiyaning talablariga mos ravishda asosan professor A.V.Kuninning tezislari rivojlantirilgan. Professor A.V.Kunin o'z tasnifini vazifa, ma'no va tuzilish xususiyatlarining birlashmasiga asoslagan. Uning tizimi o'z ilmiy asarida ravshan aytib o'tilgan.

Frazeologik birikmalar turli ko'rinishga ega bo'lishi va so'z turkumlariga munosib ekvivalent bo'lishi mumkin. Tuzilishiga ko'ra esa aynan frazeologik birikmalarga (*leaky vessel* – inson, *apple of one's eye* – juda qadrli, s.s.: ko'z qorachig'i, *apple of discord* – janjalga sabab bo'lgan narsa) va fe'lli birikmalarga (*to make mountains of molehills* – pashshadan fil yasamoq, *to find fault* – tirnoq ostidan kir izlamoq) ajratish mumkin. Frazeologik birikmalar turli stilistik bo'yoqlarga ega bo'lishi mumkin. Frazeologik birikmalar dabdabaga, balandparvozlikka ega ekanligiga ko'ra: *to do the i's and cross the t's* – o'ta ehtiyotkor bo'lmoq yoki *not to care a fig* – hammaga birdek bo'lmoq; *that's got him* – qilmish-qidirmish; *there is a deer* – ziyrak bo'ling!; *I am fed up with it!* – jonga tegdi! Yetadi! *To have a go* – sinab ko'rmoq. Ba'zi jargon iboralar hatto bir qancha vulgar so'zlarga ham ega: *a pretty kettle of fish* – chatoqlik, *to fly off the*

handle – o'zidan ketmoq va boshqalar.¹⁴

Ingliz tilidagi ba'zi frazeologik birikmalar ko'p ma'noli hisoblanadi. Shunday iboralardan to feed the fishes quyidagi ma'nolarga ega:

1. Cho'kmoq
2. Dengiz kasalidan azoblanmoq

To give way:

1. Chekinmoq
2. Joy bermoq
3. Qaddi bukilmoq, mazasi ketmoq
4. Narxdagi pasayish.

Shunga o'xshash boshqa ko'p ma'noli so'z yoki frazeologik birikma bo'lsa, uning ma'nolari matnning o'zidan aniqlanadi.

Frazeologik birikmalar alohida olingan so'zlar kabi sinonimlarga ega bo'lishi mumkin, bunday holatda sinonim frazeologik birikmalar ikki turga ajratilishi mumkin:

1. Bir xil ifoda va shuningdek leksik tarkibi ham huddi istesno holat uchun bitta almashuvchi tarkibga ega bo'lgan sinonim frazeologik birikmalar.

To get the bit between one's teeth	o'zini tuta olmaslik
To take the bit between one's teeth	o'zidan ketmoq
To nip in the bud	ildizini quritmoq

2. Turli so'zlardan tashkil topgan asosga va har xil leksemalar orasidagi mutanosib ifodaga ega bo'lgan sinonim frazeologik birikmalar:

To leave no stone unturned	barcha imkoniyatlarni ishga solmoq
To move heaven and earth	qo'lidan kelganini qilmoq
To have a bee in one's bonnet	biror narsa, ishga g'ov bo'lmoq
To have something on the brain	biror narsa, ishga to'sqinlik qilmoq

¹⁴ Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. Изд. «Международные отношения», Москва, 1972.

Frazeologik birikmalar tilning rivojlanish jarayonida erkin sintaktik birikmalarning ma'nosi o'zlarining haqiqiy, aniq ma'nosidan mavhum sintaktik birikmalarga o'zgarishi orqali vujudga kelgan va umumiy ko'chma ma'noda qo'llanilishi orqali shundayligicha qotib qolgan. Birikma tarkibidagi so'zlar o'zining to'g'ri ma'nosi va semantik mustaqilligini yo'qotgan, yo'qolgan birikmaning ma'no va ifoda uyg'unligini qiyoslash mobaynida boshqa ibora tarkibidagi so'zlarning ma'nosidan allaqachon yiroqlashib ketgan. Shunday iboralardan Hobson's choice (hobsonning tanlovi – tanlash imkoniyatining yo'qligi, boshi berk ko'chaga kirib qolmoq) erkin sintaktik birikmadan paydo bo'lgan va o'z vaqtida bu birikma aniq ko'rinish va aniq ta'siriga ega bo'lgan (Hobson – pulli otxona xo'jayini, mijozlar o'z otlarini faqat Hobson aytgan qoziqqa bog'lashgan). Tillardagi frazeologik birikmalarning tuzilishida metaforik ma'no ko'chishi yuz beradi, lekin ularning uyg'unlashuvi yo'qolib ketmaydi. Masalan: behind the scenes manzara ortidagi, tasvir ortidagi; hech kimga bildirmaslik sharti bilan) iborasi kasbiy iboraning metaforik qo'llanilish usuli bilan vujudga kelgan.

Frazeologik birikmalarning paydo bo'lish manbasi turlicha bo'lishi mumkin. Bu:

- a) Tarixiy voqealar yoki unutilgan odatlarga asoslangan, masalan, to burn one's boats frazeologik birikmasi ba'zi qadimgi dengizchilarning odatiga ishora qiladi, ya'ni o'z qo'shinlari qirg'oqqa yaqinlashishi bilan o'tmishdagi foydalana olmagan imkoniyatlarini esdan chiqarish uchun kemalarga o't qo'yib yuborishni buyurganlar; to bury the hatchet – sulh tuzmoq (tinchlik shartnomasini tuzish mobaynida amerikalik hindular odatidan kelib chiqqan);
- b) Janggovor holatlarda qo'llanilgan jumla yoki iboralarga asoslangan, masalan, to make a cat's paw – kimgadir o'z zambaragini yasab bermoq (maymun haqidagi masaldan olingan, ya'ni bir kuni maymun mushukni yonib turgan olov

ichidan kashtan yong'og'ini olishga majburlagan; Brevity is the soul of wit – lo'ndalik – ziyraklikning yuragidir¹⁵);

c) Olinmalar, ya'ni boshqa tildagi frazeologik birikmalarning s.s. tarjimasi, masalan: the apple of discord – janjalga sabab bo'lgan narsa, janjal o'chog'i, to wash one's hands of (something) – qo'llarni yuvmoq, to make two bites of a cherry – ishga jalb qilmoq;

d) Turli kasbiy iboralarga, shuningdek xar hil ko'ngilhushlik, o'yin, sport va boshqalar bilan bog'langan iboralrga asoslangan, masalan: to put the finishing touches – so'nggi eskizlarni yaratmoq (rassomlarning kasbiy iborasi), to feel one's pulse – kimningdir maqsadini bilib olmoq (tibbiyot iborasidan; pulsni tekshirmoq), to have a ball at one's feet – vaziyatni qo'lga olmoq (futbol o'yinidagi ibora; oyog'idagi to'p), to have all the trumps in one's hand – barcha kuzrlar qo'lida bo'lmoq (qarta o'yini iborasi), between the wind and water – xavfli joyda (dengizchilar iborasi; shamol va suv o'rtasida) va shunga o'xshash.

Maqollar ham frazeologik birikmalarga taalluqli hisoblanadi, ya'ni u o'zida frazeologik birikmalarning alohida turini namoyon etadi. Maqollar ularni qolgan frazeologik birikmalardan ajratib turuvchi o'zining farqli xususiyatlariga ega; tuzilishiga ko'ra maqollar tugal sintaktik butunlikdagi gapni bildiradi: maqol o'z ichiga tarbiya, ta'lim, maslahat, masallarni oladi, bundan tashqari u aforizmlik xarakteriga ham egadir. No pains, no gains - (og'riq yo'q – yutuq yo'q) Mashaqqatsiz rohat bo'lmas. All is not gold that glitters – Yaltiragan barcha narsa oltin bo'lavermaydi. A friend in need is a friend indeed – (Muhtojlikdagi do'st – haqiqiy do'st) Do'st kulfatda bilinar.

Maqollar bir-biri bilan sinonim ham bo'lishi mumkin:

- Make hay while the sun shines
- Strike the iron while it is hot
- Temirni qizig'ida bos

¹⁵ Arnold I.V. The English Word. M., 1973

Ba'zi hollarda maqollarning qismi mustaqil frazeologik birikmaga ajrashi mumkin va goho bir qancha o'zgargan ma'no bilan yangi ma'lumot ham berishi mumkin. Shunday maqollardan: *Birds of a feather flock together* - (s.s.: bir patning o'zi qushlarni joyida ushlab turadi) Baliqchi baliqni uzoqdan payqaydi. *Birds of a feather* o'z ma'nosi bilan yangi ma'lumot bermoqda, ya'ni o'zbek tilidagi: bir-biridan qolishmaydi, hammasi bir go'r birikmalariga muvofiq keladi.

Frazeologik birikmalar tovush vositasida qurilishi ham mumkin:

- Qofiyalanib: *A friend in need is a friend indeed*
- Alliteratsiya : *bag and baggage* – bor ko'ch-ko'roni bilan, *safe and sound* – ziyon-zahmatsiz.

Ba'zi frazeologik birikmalar sinonimlarni yoki antonimlarni birga ishlatish asosida quriladi. Masalan: *really and truly* – haqiqatan, darhaqiqat, *give and take* – o'zaro rozilik. Frazeologik birikma ta'limotning yoyilishi ularni qiyoslashga xizmat qiladi; bunda as yoki *like* bog'lovchilaridan foydalaniladi: *as brittle as glass* – shishadek nozik, *as easy as ABC* – alifbodek oson. Shunday qilib frazeologik birikmalar tuzilishiga ko'ra juft so'zlarga o'xshash yasaladi

Frazeologik birikmalar tilni boyitadi, uni yanada obrazliroq qiladi va uning ta'sirchanlik imkoniyatlarini oshiradi. Tilning frazeologik birikmalarining ta'limoti uchun asosiy narsa – bu asosiy lug'at fondidagi so'zlar hisoblanadi. Shunday ekan, quyidagi frazeologik birikmalar asosiy lug'at fondiga tegishli so'zlardan tuzilgan: *to keep late hours* – kech uxlashga yotmoq, *to keep one's eye* – kuzatmoq, *to have the upper hand* – g'alaba qozonmoq, *to have an old head and young shoulders* – tengdoshlaridan ko'ra aqlliyoq bo'lmoq, *to have a sweet tooth* – shirintomoq bo'lmoq. Frazeologik birikmalar tarkibigaeskirgan so'zlarni ham kiritishimiz mumkin, ya'ni zamonaviy tilda bunday frazeologik birikmalardan tashqarida mustaqil ravishda qo'llanilmaydi, masalan: *kith and kin* – barcha qarindosh-urug'lar, *hue and cry* - *oldi-qochdi gap; quvg'in*. *Kith and hue* so'zlari hozirgi ingliz tilida mustaqil ravishda qo'llanilmaydi.

Frazeologik birikmalarining ishlatilishida boshqa so'zlari yoki ekvivalentlarni stilistik butunlikda nutqda ishlatilishini kuzatish mumkin; shu bilan

birga faqat frazeologik birikmalarning qismlari butun iboraning ma'nosi bilan qo'llanishi ham mumkin. So'zlovchi butun birikmaga yanada ifodalilik berish uchun frazeologik birikmalarning ayrim tarkibiy qismlarini tushirib qoldirishi yoki ularni boshqasiga almashtirishi mumkin. Bunda har qanday holatda ham frazeologik birikmalarning to'liq ma'nosi butunligicha saqlanishi mumkin. Bunday frazeologik birikmalarning hammaga ma'lumligi va barcha ishlatgani tufayli ularning semantik butunligi buzilmaydi. Mohir yozuvchilar tilning bunday imkoniyatidan unumli foydalanishadi. Misol uchun, Dikens ingliz tilidagi mashxur iborani variantlashtirgan: cut of the frying pan into the fire – (olovdagi tovadani) yomg'irdan qochib do'lga tutilmoq. U "Pikvik klubidan bitiklar" asari boblaridan birida iboraning navbatdagi nomlanishini keltirib o'tadi: How Mr. Winkle when he stopped out of the frying pan, walked gently and comfortably into the fire. – U janob Uinkldek yomg'irdan qochib, do'lga tutilgan edi. to be born with a silver spoon in one's mouth (baxtli bo'lmoq (Doimo ishi o'ngidan kelmoq)) iborasini Glasvorsi shunday keltiradi: He was not a highly educated little boy. Yet on the whole, the silver spoon stayed in his mouth without spoiling it. – U yaxshi tarbiyalanmagan bola edi, lekin har qanday holatda ham uning ishlari o'ngidan kelaverardi, unga hech shikast yetmas edi.¹⁶ Bunda yozuvchi ota-onaning molu dunyosi bola tarbiyasiga ta'sir etmasligini ko'rsatish uchun qo'llaydi. Maqollarga kelsak, Glasvorsi muloqotda qo'llanilayotgan nutq nima haqida borayotganligini ta'kidlash uchun ularga ba'zi o'zgartishlarni kiritadi: a stitch in time saves nine – amallarning eng yaxshisi – bu vaqtida bajarilgan amaldir. He intended to take an opportunity this afternoon of speaking to Irene. A word in time saved nine. – U o'sha kechada Irenga gapirish imkoniyatiga ega bo'lishni niyat qilgan edi. Amallarning eng yaxshisi – bu vaqtida bajarilgan amaldir. Frazeologiya ma'lum tilning milliy xususiyatlarini, aynan o'sha tilga xoslikni o'z ichiga oladi, demak aynan shu narsa ko'p hollarda tarjima uchun qiyinchiliklar tug'diradi.

¹⁶ LatinovL.Ch. Роль английских и русских фразеологических единиц в формировании модальности в тексте. Авторев. Дисс. Канд. Фил. Наук. – Волгоград, 2002.

I bob bo'yicha xulosa.

Ma'lumki frazeologik birliklar nutqga mazmun, mohiyat, asoslilik, obrazlilik hamda yorqinlik bag'ishlaydi. Frazeologizmlarning bu xususiyatlari hech qanday badiiy tasvir nazarda tutilmaydigan so'zlashuv uslubida ham aniq saqlanib qoladi. Faqat badiiy talqinda frazeologizmlarning ta'sirchanlik xususiyati yanada yorqinroq namoyon bo'lib, yozuvchi qo'lida frazeologik birliklarlar qahramonining madaniyati, ma'naviyati, intellektual salohiyatini yaqqol ifodalay oladigan asosiy qurol bo'lib xizmat qiladi.

Frazeologiya sohasi tilshunoslik bo'limlari ichida nisbattan yosh soha hisoblanib, o'tgan asrning 60-yillaridagina tilshunoslar e'tiborini qozongan. Uni alohida tilshunoslik bo'limi sifatida dastlab rus tilshunoslari E.D. Polivanov va B. A. Larrin lar tadqiq etgan bo'lsa, keyinchlik V.V. Vinogradov, A.V. Kunin, Smirnitskiy kabi tilshunoslar undagi turli ichki muammolarni yoritish bilan shug'ullanishgan. Umuman frazeologiya sohasining ilk tadqiqotchisi fransuzshvetsar olimi Sharl Balli hisoblanadi.

Ingliz va o'zbek tillarigadi frazeologizmlar haqidagi umumiy nazariy qarashlar asosida, frazeologizmlarni boshqa til birliklaridan farqlovchi belgilar yig'indisi va ular orasidagi yetakchi belgilar to'g'risida har ikkala tildagi tilshunoslar tomonidan aniq to'xtamga kelinmaganlikini bahs etishimiz mumkin. Balki bunga, ushbu belgilarni belgilashda turli xil qarashlar mavjudligi va ularning har biri turli me'zonlar asosida tushuntirilganligi sababchi bulgan degan xulosaga kelish mumkin. Umumiy qilib aytganda, ingliz tili tilshunosligida ham, o'zbekshunoslikda ham frazeologizmlarni tasnif qilganda tilshunoslar "keng" va "tor" ma'noda tushunchalarga asoslangan va shunga ko'ra har ikkala tilda ham frazeologizmlar ikkita katta guruhga ya'ni bir so'zga teng va bir gapga teng birliklarga ajratilib tadqiq etilgan. Bir tamondan, bu birliklar sintaksis va semantikada autonom, ya'ni faqatgina bir so'z bilan alamshtirib bo'ladigan bo'lsa, boshqa tomondan esa gapning boshqa elementlarini talab etadigan va bir gap bilan almashtirib bo'ladiga birlik sifatida tasnif etilgan. Ya'na bir muhim

ahamiyat kasb etadigan xususiyati shundaki, xususan yaqin yillarda olib borilgan tadqiqotlarda bu birliklarni ko'proq nutq jarayonidagi uzual va okkazional, badiiy matndagi pragmatik xususiyatlari, muhim ahamiyat kasb etishi haqida so'z yuritilmoqda. Ammo, tilshunoslikdagi bir xil kategoriyadagi birliklarga ko'p vaqtlardan beri turli xil belgilarga tayanilgan xolda turli xil izohlar va nomlar berilgan va shunisi munozaraliki, haligacha frazeologizmlarni boshqa til birliklaridan ajratib turuvchi belgilari haqida bahs munozaralar davom etmoqda va bu til birliklarini ya'nada chuqurroq o'rganish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

II BOB. FRAZEOLOGIK BIRIKMALARNING INGLIZ VA O'ZBEK TILIDAGI QIYOSIY TAHLILI

2.1. O'zbek tilida frazeologizmlarning leksik-semantik munosabatlari

Tilning lug'at tarkibiga faqat so'zlar emas, balki turg'un bo'lib qolgan so'z birikmalari ham kiradi. Tarkibi ancha murakkab bo'lgan turg'un birikmalar frazeologizmlar, frazeologik birikmalar yoki iboralar deb ataladi. Tilshunoslikning frazeologizmlarni ilmiy tadqiq qiluvchi sohasi frazeologiya deyiladi. Frazeologizmlar tilning leksikasiga kirishi sababli frazeologiyaga tilshunoslikning leksikologiya sohasiga kiruvchi bir bo'limi sifatida qaraladi.

Frazeologizmlar ikki va undan ortiq so'zlarning turg'un birikmasidir. Masalan, boshiga ko'tarmoq, tilini bir qarich qilmoq, kovushini to'g'rilamoq, juftakni rostlamoq, olam guliston, katta og'iz kabi.

Frazeologizmlarning tarkibida nechta so'z ishtirok etishiga qaramay, ular yagona umumiy ma'no bilan birlashadi va emotsional-ekspressiv ma'noni ifodalaydi. Frazeologizmlar badiiy adabiyotda obrazli va ta'sirchan vosita sifatida ko'p qo'llanadi

Hushyor boq to foniy umr kechadi,

Tegrangda turfa xil toshlar uchadi.

Biri qora hasad yo g'araz toshi

Biri yovuz tuhmat yo maraz toshi...

Ular sabr kosang to'ldirmoq bo'lar,

Ular umr gulin so'ldirmoq bo'lar.¹⁷

Frazeologizmlar tarjima qilinar ekan, tarjima tilida asliyatdagi frazeologizmlarning barchasiga muqobil variant topilmasligi aniq. Binobarin, muqobili topilmagan frazeologizmni tarjima qilishda har bir holatda tarjimon

¹⁷ Reimov B.X. Фразеологические единицы английского языка, характеризующие эмоциональное состояние человека. Автор. Дисс. Канд. Фил. Наук. – Ташкент, 2005.

alohida yo'l tutishi kerak bo'ladi. G'.Salomov: "boshqa xalqning maqol va matalini so'zma-so'z tarjima qilishda g'oyat mohirlik va ehtiyotkorlik talab etiladi. Aks holda, boshqa xalqning milliy tafakkur taxlitini aynan aks ettiraman deb, maqolni quruq gapga, matalni esa suyuq birikmaga aylantirib qo'yishi hech gap emas"¹⁸, - deb ta'kidlaydi. Chindan ham, ayrim maqol va matallar, frazeologik birikmalar so'zma-so'z tarjima qilinganda o'z qimmatini yo'qotadi, ular zamiridagi hikmat, milliy koloritga xos bo'lgan turfa jihatlar, asosiy va ko'chma ma'nolar tarjima tilida to'la o'z aksini topa olmaydi.

Frazeologizmlar tarjimasida etimologik prinsipning roli xususida Nutq jarayonida fikrimizni bayon qilish uchun so'zlar yordamidagina emas, balki bir necha so'zlarning barqaror bog'lanishidan hosil bo'lgan birikmalardan ham foydalanamiz. Masalan, Toshkentdagi istiqlol davrida qurilgan inshootlarni ko'rib, og'zim ochilib qoldi. Bu gapda og'zim ochilib qoldi birikmasi so'zlovchi tomonidan nutqqa tayyor holda olib kirilgan.

Og'iz ochilib qolmoq birikmasi nutq jarayoniga qadar ham tayyor holda barqaror birikma sifatida mavjud va mazmunan bir leksema hayron bo'lmoq leksemasi ifodalagan ma'noga teng bo'ladi. Yoki yer haydasang kuz hayda, kuz haydamasang yuz hayda, deydi xalqimiz, jumlasida deydi xalqimiz birikmasi tarkibidagi so'zlar o'zaro erkin bog'langan bo'lsa, undan oldingi so'zlar so'zlovchi nutqiga qadar xalqimiz tomonidan yaratilgan, tilimizda tayyor holda so'zlarning xuddi shunday tarkibini doimiy saqlagan holda mavjuddir.

Ikki va undan ortiq so'zlarning o'zaro barqaror munosabatidan tashkil topgan, nutq jarayoniga tayyor holda olib kiriluvchi, til egalari xotirasida imkoniyat sifatida mavjud bo'lgan til birliklari barqaror birikmalar deyiladi.

Barqaror birikmalarning eng xarakterli belgilari quyidagilar:

1. Nutq jarayoniga qadar tilda mavjudlik: nutqqa tayyor holda olib kirishlik.
2. Ma'no butunligi.

¹⁸ Sodiqov A., Abduazizov A., Irisqulov M.. Tilshunoslikka kirish. T., "O'qituvchi", 1981

3. Tuzilishi va tarkibining barqarorligi. Barqaror birikmalardan o'rinli foydalanish nutq go'zalligini ta'minlaydi, shuning uchun ular nutqimiz ko'rki hisoblanadi.

Barqaror birikmalarni o'rganuvchi tilshunoslik bo'limi paremiologiya , barqaror birikmalar lug'atini tuzish muammolarini o'rganuvchi bo'lim esa paremiografiya sanaladi.

Barqaror birikmalar nutqqa tayyor holda olib kirilishi, tarkibiy qismlarning barqarorligi belgisiga ko'ra umumiylikni tashkil etsa ham, ma'no butunligi nuqtayi nazaridan turlichadir. Shunga ko'ra barqaror birikmalar quyidagi guruhlariga bo'linadi:

1. Frazelogizmlar
2. Maqol va matallar
3. Aforizmlar

Frazelogizmlar uch turli bo'ladi: erkin birikmalar, turg'un birikmalar, frazeologik chatishmalar. Tarkibidagi bir so'z to'g'ri, ikkinchi so'z esa ko'chma ma'noda bo'lib birikkan iboralar erkin birikmalar deyiladi: hordiq (to'g'ri ma'noda) chiqarmoq (ko'chma ma'noda), holdan (to'g'ri ma'noda) toymoq (ko'chma ma'noda), so'zida (to'g'ri ma'noda) turmoq (ko'chma ma'noda) kabi. Hozirgi zamon o'zbek tilidagi turg'un birikmalar. Tarkibidagi so'zlarning ma'nolari va grammatik jihatida birikib umumiy ko'chma ma'no beruvchi iboralar turg'un birikmalar deb ataladi: ko'kka ko'tarmoq (maqtamoq), eti suyakka yopishgan (ozg'in), yuragi orqasiga tortmoq (qo'rqmoq) kabi.

Barqaror birikmalarning bir guruhi tarkibidagi so'zlar ma'no jihatdan uyg'unlashib, mazmuniy yaxlitlikni vujudga keltiradi va ko'pincha mazmunan bir leksemaga to'g'ri keladi va ko'chma ma'noda ishlatiladi.

Masalan, qulog'i ding bo'lmoq – hushyor bo'lmoq, qovog'i osilmoq – xafa bo'lmoq, og'zining tanobi qochdi – quvonmoq kabi.

Ma'no yaxlitligiga ega bo'lgan va nutqiy jarayonga qadar ikki va undan ortiq so'zlarning barqaror munosabatidan tashkil topgan, nutqqa tayyor holda olib kiriluvchi ko'chma ma'nodagi barqaror birikmalarga frazeologizmlar deyiladi. Frazeologizmlar gap tarkibida uning bir bo'lagi vazifasida keladi. Frazeologizmlarni tashkil etuvchi so'zlar faqat frazeologizmlarning ichki qismlari sanaladi. Gapning boshqa bo'laklari bilan yaxlit, bir butun holda munosabatga kirishadi. Masalan, *Rais daladagi hosilni ko'rib boshi osmonga yetdi*. Bu gapda boshi osmonga yetdi qismi butun holda kesim vazifasida keladi.

Hozirgi zamon o'zbek tilidagi frazeologik chatishmalar. Tarkibidagi so'zlarning ma'nolari bilan ibora ifoda etgan ma'no o'rtasida hech qanday leksik aloqa sezilmagan frazeologizmlar frazeologik chatishmalar deyiladi: sichqonning inini ijaraga olmoq, tegirmonga tushsa butun chiqmoq, temirni qizig'ida bosmoq, oyog'ini tirab olmoq kabi.

Frazeologik qo'shilma yoki butunliklar so'zlarni o'zaro biriktirish yo'li bilan yasalgan yaxlit iboralar bo'lib, ularning tarkibidagi ba'zi komponentlarni almashtirish mumkin. Biroq frazeologik chatishmalarning komponentlarini almashtirish mumkin emas. Oyog'ini tirab turmoq yoki oyog'ini tirab turib olmoq bir ma'noni ifodalashi sababli frazeologik sinonimlar hisoblanadi, biroq ularning komponentlarini almashtirish mumkin emas. Shuningdek, bag'ri tosh va mehri tosh iboralari frazeologik sinonimlar bo'lib, ularga o'z ma'nosi bilan qarama-qarshi bo'lgan ko'ngli bo'sh va mehri bo'sh iboralari frazeologik antonimlardir. Ba'zan frazeologizmlar shaklan to'g'ri kelib, turli ma'nolarni ifodalaydi. Bunday hodisa frazeologik omonimiya deyiladi: javobini bermoq – 1) biror savolga javob qaytarmoq; 2) biror xizmatchini ishdan bo'shatmoq kabi.

Odatda, frazeologizmlar tildagi erkin so'z birikmalari asosida hosil bo'ladi. Biroq ular ko'chma ma'no kasb etib, komponentlari o'zaro birikib yaxlit holda qo'llanilishi natijasida singib ketadi. Masalan, joyiga keltirmoq, o'rniga qo'ymoq iboralari erkin birikmalarni eslatadi. Lekin ular ko'chma ma'noda qo'llanib, "ishni (vazifani) yaxshi bajarmoq", "biror ishni tartibli bajarmoq" ma'nolariga ega bo'lgan. Frazeologizmlarning ko'chma ma'nolari nutq situatsiyasi yoki kontekst

yordamida oydinlashadi. Frazelogizmlar turli tillarda o'sha xalqning ba'zi urf-odatlarini aks ettiradi. Ularni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishda iboraning komponentlarini so'zma-so'z ag'darmay, to'g'ri keluvchi iboralardan foydalaniladi.

Frazelogizmlar grammatik tuzilishi bilan farq qiladi. Ularning tarkibida ot, sifat, fe'l va boshqa so'z turkumlari ishtirok etadi hamda komponentlarning sintaktik birikuvi ham turlicha bo'ladi: olam guliston, ta'bi xira, kayfi buzuk, tepsa-tebranmas, qorasi o'chmoq, yuragi qora, o'ziga kelmoq, o'rta tashlamoq, katta gapirmoq kabilar. Tarkibida taqlid so'zlar bo'lgan frazeologizmlar alohida ko'chma ma'nolari bilan ajralib turadi: yuragi duk-duk qilmoq, piq-piq qilmoq, taq-taq etmoq kabi. Frazelogizmlar semantik tomondan umumlashgan ko'chma ma'no ifodalasa, grammatik tomondan ularning butunligi komponentlarning o'zaro birikuvi va gapda ham shu tartibni saqlab qolishi bilan izohlanadi.

2.2. Semantik komponentlarning frazemalar transformatsiyasida ifodalanaishi

Tilshunoslikda frazeologizmlarning o'zgaruvchanlik xususiyatlari "struktural o'zgarishlar", "formal o'zgarishlar", "frazelogik transpozitsiya", "leksik qayta shakllanish" kabi terminlar bilan atalgan. Bizningcha, frazemalar transformatsiyasi termini frazemalardagi o'zgarishlarni to'liq qamrab oladi.

Qahramonlarning tashqi qiyofasi bilan birga, ma'naviy dunyosini ham, psixologiyasini ham ishonarli va ta'sirli qilib tasvirlab berish maqsadida yozuvchilar frazemalardan keng foydalanadilar. Ayni paytda ular frazemalarni qisman o'zgartirib qo'llaydilar yoki butunlay yangi individual-muallif frazemalarni ham yaratadilar. Kuzatishlarimiz o'zbek tilida frazemalar transformatsiyasining quyidagi shakllari mavjudligini ko'rsatdi:

Frazema tarkibidagi muayyan so'zlarni almashtirish - tilning rivojlanish bosqichida frazemalar tarkibidagi u yoki bu komponent faol ifoda qiluvchi yangi leksemalarga almashtirilishi mumkin. Masalan, "sallani ol desa, kallani olmoq" frazemasidagi salla komponenti qo'llanmasligi tufayli do'ppi leksemasi bilan

almashtirilgan, natijada “do’ppini ol desa, kallani olmoq” shaklidagi yangi frazema hosil bo’lgan. “do’ppiga qo’shib faqat boshni emas, oyoq-qo’lini ham qiyma-qiyma qilib olib keladi”¹⁹. Ushbu gapda “sallani ol desa, kallani olmoq” iborasining ijodiy o’zgartirilganligini ko’rish mumkin. “salla” so’zi o’rniga “do’ppi” so’zini qo’llagan bo’lsa, “kalla” so’zi o’rniga “bosh” so’zini o’zgartirib qo’llaydi. Yozuvchi bu ibora orqali ayrim kishilarning boshliqlarga yoqish maqsadida berilgan ko’rsatmani me’yoridan oshirib bajarish holatini kinoya bilan ifodalaydi.

Frazema tarkibiga muayyan so’zlarni qo’shish - umumtil frazemalari tarkibiga turli ekspressiv ottenkalar hosil qilish va ma’noni kuchaytirish uchun leksemalarni qo’shib ishlatish bilan ham frazemalar o’zgaradi. Masalan: “Men behad ta’sirchan edim, atrofimdagi og’riqlarga ko’z yumib, o’z ko’nglimning chuldurashiga quloq tutmasdim, tutolmasdim”²⁰. “ko’nglimga quloq solmasdim”ga nisbatan “ko’nglimning chuldurashiga quloq tutmasdim” fikrni yorqinroq ifodalaydi va ko’proq ma’noni bildiradi. Yoki “yetti nomusimni yerga bukding-ku”²¹ gapida esa “nomusimni yerga bukding” frazemasini o’zgartirib, ega qismiga “yetti” so’zini qo’shish bilan yanada ta’sirchanlikka erishgan va shu bilan birga “yetti nomusimni yerga bukding-ku” frazemasini “nomusimni yerga bukding”ga nisbatan qanchalik sermazmun bo’lsa, mehribon onadagi iztirob ham shunchalik kuchliligini ifodalaydi.

Frazema tarkibidagi so’zlarning tushib qolishi - ellipsis hodisasi frazemalarda ko’p uchraydigan tashqi formani takomillashtiruvchi vosita sanaladi. Masalan, “o’ylab, o’yiga yetolmaslik” frazemasining “o’yiga yetolmaslik” varianti ham ellipsis asosida yuzaga kelib, shakily o’zgaradi, xolos. Bu hodisa umumtil frazemasiga semantik jihatdan ham, grammatik jihatdan ham ta’sir o’tkazmaydi: “Yusuf alamli o’ylarining tagiga yetolmasdi”²². Gapdan frazemaning tushib qolgan

¹⁹ Mamatov A. Antonimiya asosida frazeologik shakllanish masalalari. // O’zbek tili va adabiyoti. O’zFAN., T., 1998

²⁰ Soliyev I.S., Shaxs makromaydoning lingvo-tipologik kategoriyalashtirishda funksional semantik va pragmatik vositalarning roli. T., 2003

²¹ Reimov B.X. Фразеологические единицы английского языка, характеризующие эмоциональное состояние человека. Автор. Дисс. Канд. Фил. Наук. – Ташкент, 2005

²² Mamatov A. Antonimiya asosida frazeologik shakllanish masalalari. // O’zbek tili va adabiyoti. O’zFAN., T., 1998

“o’ylab” qismi anglashilib turibdi. Frazemalarning hatto birikmadan iborat komponenti ham ellipsisga ham uchrashi mumkin. Masalan, yozuvchi umumtildagi “yer yorilmadi, yerga kirib ketmadim” frazemasini shaklan o’zgartirib, “Uyatdan yerga kirib ketmaymanmi?”²³ tarzida qo’llagan. Bunday holda frazemaning birinchi qismi transformatsiyaga uchragan va bunda yozuvchi qaysi frazemaga ishora etayotganini tashlangan komponentsiz ham anglab olish mumkin. Frazemalarning bu tarzidagi transformatsiyasida til elementlarining tushib qolishi ularning ma’nolariga putur yetkazmaydi, balki stilistik mahsuldorlikka erishiladi.

So’z birikmalarini qo’shish - bunda qo’shilgan komponentlar matnning umumiy ma’nosini o’zgartirmaydi, aksincha, ifodaning ta’sirchan va e’tiborli, emotsional-ekspressiv bo’lishini ta’minlaydi: “Agar bo’lsami, o’tirganlar Muhammadjon akaning ustamonligiga, pixini yorganligiga, mug’ombirligiga, qari tulkiligiga bir ovozdan tan bergan, so’ngra bu voqeani uzoq yillar davomida chet elning saqichidek hech kimga bermay lazzatlangan bo’lardilar”. Anglashilmoqdaki, “bir gapni hadeb chaynamoq” frazemasining tarkibi “chet elning saqichidek” so’z birikmasini frazemadan oldin qo’llash bilan kengaytiriladi. Qo’shilgan so’z birikmasi faqatgina frazemaning tarkibini kengaytiribgina qolmasdan, balki uning ifodaviy xususiyatini oshiradi, matnning umumiy ma’nosi kuchayadi, stilistik mahsuldorlik oshadi. Frazemalarning tarkibi va ma’nosi konstruksiyali o’xshatishlarni qo’shish bilan ham o’zgarishi mumkin. Masalan, “Chorasiz so’qir eru xotin, ayb ish qilib qo’ygan boladek “miq” etmay o’tirishar, Obida hayajonlanib titraganda, Olim uning oppoq qo’lini asta siqib qo’yar, parvo qilmang deya pichirlab, unga dalda berardi”.²⁴ Bunda “miq etmaslik” frazemasini “ayb ish qilib qo’ygan boladek” o’xshatishli konstruksiyasi bilan kengaytirilgan. Umumtildagi “miq etmaslik” iborasi hech narsa demay, jim o’tirish ma’nosini bildiradi. Yozuvchi bu ibora oldidan “ayb ish qilib qo’ygandek” birikmasini keltirish bilan asar qaxramonlarining jim o’tirishi bilan birga o’sha paytning o’zida o’zlarini aybdordek his qilishayotgani va bu vaziyatdagi qo’rquvlarni tasvirlab

²³Mamatov A. Antonimiya asosida frazeologik shakllanish masalalari. // O’zbek tili va adabiyoti. O’zFAN., T., 1998

²⁴ Soliyev I.S., Abduvaliyev M.A. va boshqalar, Uch tilli inglizcha, o’zbekcha va ruscha izohli tarjima lug’ati. Andijon, 2006

beradi.

Kontaminatsiya hodisasi - bu hodisa ham frazeologizmlarning o'zgarishida va shu asosda yangi frazeologizmlarning shakllanishida muhim vositalardan biri hisoblanadi. G.A.Selivanov "frazelogik kontaminatsiya sekin shakllaandigan jarayon bo'lishiga qaramay, tilning frazeologik tarkibining boyishida mahsuldor usullardan biridir"²⁵, deb ta'kidlaydi. Kontaminatsiyaga ko'ra, ikkita yaqin ma'noli, ammo turli leksik tarkibli frazeologizmlar yoki ularning qismlarini birlashtirish asosida yangi frazeologizmlar shakllaandi. Bunda ikki frazeologizmning qo'shilishi oqibatida frazeologizmlarning ichki shakli buziladi va yangi ichki shakl yuzaga keladi. Bu asosda shakllangan frazeologizm yangi ma'noli frazeologizm bo'lmaydi, balki frazeologizmining ma'no o'ttenkasi kuchayadi, emotsional-ekspressivligi oshadi, stilistik imkoniyatlari kengayadi. Masalan: O'z uyiga sig'may qolganini anglagan Obida ko'ngli cho'kib, tilini tishladi. Bu yerda "ko'ngli cho'kmoq" va "tilini tishlamoq" iboralari birlashib kelgan.

Kontaminatsiya hodisasida ikkita frazemaning tarkibi buzilmay, bir-biriga birlashtirib qo'llash hollari ham uchraydi. Bunda frazemalar bir-birining ma'nosini to'ldirib keladi: "U haliyam xohlasa, eski rahbar do'stlari va tajribasiga tayanib, tumanning "manaman" degan "xo'roz"lariga basma-bas kelishi va ko'p hollarda ularning bo'ynini qayrib tashlashi hech kimga, jumladan anavi popugi pasayib, suvga tushgan mushukdek shumshayib o'tirgan A'zamjon akaga sir emasdi."²⁶ Gapda "popugi pasaydi" va "suvga tushgan mushukdek" iboralari birga qo'llanilgan. Frazemalar kontaminatsiyasida ba'zan ma'nodosh bo'lmagan ikki frazemalar komponentlarining birlashuvi ham uchrashi mumkin: "Men seni kim ko'rganga maqtab, orqangdan ko'rpacha soldirib yurgan bo'lsam!"²⁷ gapida frazemalarni ijodiy o'zgartirib qo'llaydi. "Kim ko'rganga" degan ibora "qayerda kimni ko'rsam o'shanga" degan ma'noni bildiradi. "Orqangdan ko'rpacha soldirib

²⁵ Soliyev I.S., Abduvaliyev M.A. va boshqalar, Uch tilli inglizcha, o'zbekcha va ruscha izohli tarjima lug'ati. Andijon, 2006

²⁶ Soliyev I.S., Shaxs makromaydoning lingvo-tipologik kategoriyalashtirishda funksional semantik va pragmatik vositalarning roli. T., 2003

²⁷ Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. T., 1978

yurgan bo'lsam" degani, "soyasiga ko'rpacha solmoq" iborasining o'zgargan shaklidir. Frazemik kontaminatsiya frazemalarni leksik o'zgartirishning bir yo'li, shuningdek, yozuvchi tili frazemalarining ham boyishi va rivojlanishi, turli grammatik o'zgarishlarga uchrab, har-xil frazemalar yasalishining muhim omillardan biri ekanligini tasdiqlaydi.

Ta'kidlaganimizdek, yozuvchilar tilning qonun-qoidolari asosida individual-muallif frazeologizmlarini yaratadilar. Okkazional frazeologizmlar individual-muallif frazeologizmlaridir. Masalan: "Nihoyat, juma nomozidan so'ng bir jonliq so'yib, xayri-xudoyi qilishni, shanba bomdoddan so'ng, ya'ni tuproq uyg'onmay yo'lga chiqishni rejalashdi". Bu o'rindagi "tuproq uyg'onmay" frazemasida umumtildagi "xo'roz qichqirmay" frazemasiga yaqin ma'noli yangi individual-muallif frazeologizmdir. Yozuvchi ushbu gapda hali hech kim tuproqqa qadam qo'ymasdan, ya'ni tuproqni uyg'otmasdan azonlab yo'lga chiqishni ta'kidlaydi. Xuddi shuningdek, hali quyosh chiqmay turib ma'nosini beruvchi "kun oyoqlamay turib" frazemasida ham individual-muallif frazemasidir. "Baxtiga kun oyoqlamay turib, uyiga Salimxo'janing o'zi kirib keldi"²⁸.

Shunday qilib tilimizning boyligi hisoblanmish frazeologizmlarning uslubiy va shakllanish imkoniyatlari keng bo'lib, ular mohir san'atkor qo'lida har gal yangi emotsional bo'yoq kasb etadi, o'z ta'sir kuchini yanada orttiradi. So'z ustalari frazeologizmlardan ustalik bilan stilistik maqsadlarda foydalanish uchun ularning ma'nolarini yangilashga, uslubiy imkoniyatlarini kengaytirishga intiladilar. Ular tilimizdagi frazeologizmlardan foydalanibgina qolmay, shular asosida yangi frazeologizmlarni ham yaratadilar. Bu jarayon umumtildagi iboralarning leksik tarkibi o'zgartirilishi, ularning ma'no va stilistik vazifalarini oshirish uchun turli til qonun-qoidalaridan foydalanish, ya'ni umumtil strukturasini til qonun-qoidolari asosida o'zgartirib, ikkinchi tur struktura hosil qilishi mumkin. Bu tilimizning yanada jozibador, ma'noli va ravon bo'lishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, tilning frazeologik tarkibi bo'lib boradi.

²⁸ Mamatov A. Antonimiya asosida frazeologik shakllanish masalalari. // O'zbek tili va adabiyoti. O'zFAN., T., 1998, 6-son

Ingliz tilida ham huddi yuqoridagi kabi hodisalar yuz beradi. Bu haqida keying bobda batafsil to'xtalib o'tamiz.

II bob bo'yicha xulosa

Xulosa qilib shuni aytib o'tamizki, u qaysi tilda bo'lishidan qa'tiy nazar, biror asarni katta hajmdagimi yoki kichik, nasrdami yoki nazmda buni farqi yo'q, uni o'z ma'nosi va tasirchanligini saqlab qolgan tarzda tarjima qilish juda katta ahamiyatga ega. Demak ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda frazeologik birliklar to'gridan to'g'ri tarjima qilmay eng munosib variantlarini tanlab olish zarurdir.

Fikrimizni davom ettirgan holda shuni aytamizki, sinonimya variantdoshlikka nisbatan ancha keng tushunchadir. Filologiya fanlari doktori B. Yo'ldoshev o'zining "Frazeologik uslubiyat asoslari" nomli qo'llanmasida "Frazeologik sinonimlar va frazeologik variantlar o'zbek tilining kuchli tasviriy-uslubiy manbalaridan biridir. Shuning uchun izohli, frazeologik va boshqa tip lug'atlarda frazeologik sinonimlar ham, frazeologik variantlar ham o'z aksini topishi lozim" degan fikrni keltiradi.

Ya'ni ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik sinonimiya va frazeologik variantdoshlik o'rtasidagi farqni anglash lozim ekanligi frazeologik uslubiyatda, har ikkala tilda ham juda muhim ahamiyat kasb etadi. Frazeologik birliklar sinonimiyasi ma'no jihatdan ko'p qirralilik bilan birga, emotsional- baholsh, ekspressiv va funksional –stilistik bo'laklar sifatida rivojlanadi .

Ingliz tili frazeologiyasida ham, o'zbek tilshunosligi frazeologiyasida ham har xil tuzilishi va bir xil tuzilishli antonimlar qatorlarini ajratish mumkin. Antonim-differensiator ko'p ma'nolilik, bir ma'nolik kabi ma'nolar muvofiqlashuvi xarakteriga bog'liq ravishda belgilanadi: agar bir frazeologizm boshqasiga qarama-qarshi qo'yilsa, uchinchilari ma'nosi bir necha hodisalarga mos keladi va antonimlik aloqlarda o'z ifodasini topadi. Shu bilan ta'kidlash joizki, antonim so'zlar frazeologizmning takroriy ma'nosida frazeologik antonimlarning faol qurilish materiali hisoblanadi(Q: Have a heart of gold- have a heart of stone (

gold- stone) = Ko'ngli bo'sh- ko'ngli qattiq (**bo'sh- qattiq**)). Frazelogizmlar antonimyasining ko'zga tashlanib turgan xususiyati shundaki, qarama- qarshi qo'yiladigan birliklar tuzilishi xarakteri antonimik aloqa tabiatida iz qoldiradi. Agar biz live by one's wits ikkinchi ma'nosida “ xalol yashamoq” va turn an honest penny (birinchi ma'nosida “ xalol pul topmoq”) kabi frazeologik juftliklarni qarama-qarshi qo'ysak, ularning semantik aspekti quyidagi qarama-qarshilik bilan belgilanadi. Semantik planda ular eski ma'nolarini yo'qotib, yangilarini olishi, struktur planda turli bo'laklardan tashkil topishi, stilistik planda esa turli uslublarga taalluqli bo'lishi mumkin.

Ba'zan polisemantik iboraning bir ma'nosi juda kam ekspressivlikka, funksional xoslanganlikka ega bo'lsa, keyingi ma'nosi yuqori ekspressiv bo'yoqqa, kitobiy xususiyatga ham ega bo'lishi mumkinligi B. Yo'ldashev asarlarida keltirib o'tilgan. Undan tashqari olim, o'z asarlarining birida ko'p ma'noli iboralar uslubiy jihatdan yahlit xarakterga ega bo'lishini, chunki polisemantik iborada ko'pincha to'g'ri, nominativ ma'no bo'lmasligini, uning barcha ma'nolari ko'pincha yahlit bir ichki obrazga birlashishini ta'kidlab o'tishi, yuqoridagi fikrlarimizni ochiq oydin izohlab ko'rsatadi.

III BOB. INGLIZ TILIDAGI FRAZEOLOGIK BIRIKMALARNING ETIMOLOGIYASI TAHLILI

3.1. Asriy an'analar, tarixiy voqealar va milliy urf-odatlarni ifodalovchi frazeologizmlar xususiyatlari

Ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning kelib chiqishi to'g'risidagi manbalar bir-biridan juda farq qiladi. Ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning kelib chiqishiga ko'ra asosiy uchta katta guruhga ajratib o'rganish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz.

1. Ingliz tilidagi ko'hna frazeologik birikmalar
2. Boshqa tillardan o'zlashtirilgan frazeologik birikmalar
3. Ingliz tilining amerika variantidan olingan frazeologik birikmalar

Ingliz tilidagi aksariyat frazeologik birikmalarning mualliflari hozirgacha fan uchun noma'lumligicha qolmoqda. Bu muammo, ayniqsa, barqaror birikmalarning bir turi hisoblanmish maqollarda yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Barcha tillardagi frazeologik birikmalar, xususan ingliz tilidagi frazeologik birikmalar ham, millatning donishmandligi va lingvistik didini ko'rsatuvchi xalq ijodi hisoblanadi. Ko'pgina frazeologik birikmalar o'zida ingliz xalqining an'analari, odatlari va e'tiqodi, Angliya tarixining biz bilgan va bilmagan tarixiy haqiqat va dalillarini aks ettiradi. Ko'plab frazeologik birikmalarning ildizlari kasbiy muloqotga borib taqaladi.

Frazeologik birikmalarning asosiy manbasi – bu ularning tarkibidagi o'zaro birikkan so'zlarning o'z ma'nolarini o'zgartirishidir. Ko'pgina ingliz tilidagi frazeologizmlar badiiy asarlardan, turli adabiyot manbalaridan olingan. Ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning soniga ko'ra adabiy manbalardan keyin birinchi o'rinni Bibliya, ikkinchi o'rinni esa shekspir ijodiyotidan olingan frazeologizmlar egallaydi. Yozuvchilarning asarlari, bolalar she'riyati, ertaklar, karikaturalar ham frazeologizmlarning kelib chiqish manbasi hisoblanadi.

Odatlar, tarixiy haqiqatlar, an'analar va boshqalar bilan aloqador frazeologik

birikmalar. Ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning aksariyati mualliflari noma'lum, qadimgi ingliz tilining so'z tartibida tuzilgan so'z birikmalari hisoblanadi. Bunday keng tarqalgan frazeologik birikmalar xalq ijodi namunalaridir. Masalan: *bite off more than one can chew* – nonni katta tishlamoq, *kuchi yetmaydigan ishga chiranmoq*, *zo'riqmoq*, *behuda urinmoq*, *o'z kuchini hisobga olmaslik* - qattiq bodom tish sindirar, ortiqcha chiranish bel chiqarar;

Have a bee in one's bonnet – bo'lmag'ur fikrlar bilan boshini band qilmoq, biror narsaga to'sqinlik qilmoq;

Hold one's head high – boshini baland tutmoq;

In for a penny, in for a pound – bir penniga tavakkal qilgan, bir funtga ham tavakkal qiladi = aytdingmi, so'zingdan qaytma, qilaman dedingmi qilishing kerak, qo'ziqorin bo'lsang aravaga tushaver, aravaga o'tirdingmi, kuchim yetmaydi dema, maydonga tushgan, manglayin qashimas;

Lay down the law – qat'iy gapirmoq, qat'iy buyurmoq;

Plat through the nose – mo'may pul to'lamoq, uch baravar to'lamoq va boshqalar.

Ingliz xalqining an'ana va odatlari bilan bog'liq frazeologik birikmalar. *By (yoki with) bell, book and candle* – (haz. ib) uzil-kesil, tamomila; har qanday holatda ham, nima bo'lsa ham. Qadimda cherkovdan chiqib ketishda quyidagi so'zlar aytilgan: *doe to the book, quench the candle, ring the bell!*

Beat the air (yoki the wind) – bekorga kurashmoq, kuchini bekorga sarflamoq = behuda urinmoq, g'alvirda suv tashimoq. O'rta asrlarda biror raqib qurolli bahsga ruxsat so'rash uchun adolat sudiga kelmaganda, g'alaba belgisi sifatida raqib jangchining quroli silkitilgan. Ibora shu odatdan paydo bo'lgan.

Booker's dozen – o'n uchta, o'n uch dona. Qadimgi ingliz savdogarlari odatidan olingan. Ular nonvoylardan o'n ikkita non o'rniga o'n uchta non sotib olishgan, ana shu o'n uchinchi non savdogarlar foydasiga bo'lgan.

Blow one's own trumpet – maqtanmoq, o'zini reklama qilmoq. O'rta

asrlarda biror turnirda qatnashayotgan ritsarlar yoki mashxur shaxslar karnay sadolari ostida tanishtirilgan.

Cut somebody off with a shilling – merosdan mahrum qilmoq. Vasiyatchilar ba'zan merosxo'rni merosdan mahrum etilganligi bildirish maqsadida, merosxo'rga bir shilling qoldirishgan.

Dance attendance on somebody – laganbardorlik qilmoq, biror kimsa uchun yugurmoq, kimningdir xizmatiga doim tayyor bo'lmoq, birovning iti bo'lmoq. Qadimgi inglizlarning odatiga ko'ra to'y kechasida kelin uni raqsga taklif qilgan barcha mehmonlar bilan raqsga tushishi shart bo'lgan.

Then must the poor bride keep foot with a dancer, and refuse none, how scabbed, foul, drunken, rude and shameless so ever he be.[30;30]

God (yoki heaven) bless (yoki save) the mark (ba'zi hollarda: save the mark) – betga aytganning zaxri yo'q, kechirasiz, aybga buyurmaysiz, uyat bo'lsa ham (aytishga to'g'ri keladi), xudo saqlasin (asrasin);

Good wine needs no bush – (s.s.) yaxshi vinoga yorliqning keragi yo'q - yaxshi mahsulotning maqtovi o'zi bilan. Qadimgi odatga ko'ra qo'shchilar sotuvda vino borligini bildirish maqsadida pluglarining yog'ochlarini uyidan tashqariga olib chiqib qo'yishgan.

Rob Peter to pay Paul – biror narsani olib, boshqasini qaytarib bermoq, biror kimsaning qarzini qaytarib, boshqasidan qarz olmoq = soqoldan olib, murtga qo'ygandek, boshiga tortsa, oyoqlari ochilib qoladigandek. Ruhoniylar boy cherkovlardan xar hil cherkov buyumlarini qashshoq cherkovlarga olib berishgan. Ibora aynan shu odatga borib taqaladi.

Sit above the salt – jamiyatda yuqori lavozimni egallamoq va sit below the salt – ijtimoiy mavqeni egallamoq. Qadimgi inglizlar odatiga ko'ra stolning o'rtasiga tuzdon qo'yilgan, mashxur, hurmatli mehmonlar stolning tuzdon qo'yilgan joydan yuqori qismiga, ahamiyatsiz mehmonlar, kambag'al qarindoshlar va xizmatkorlar stolning quyi tomoniga o'tirishgan.

Ingliz tarixining haqiqatlari bilan bog'langan frazeologizmlar. Also ran – musobaqaning omadsiz ishtirokchisi, omadsiz. G'oliblar haqidagi ma'lumotdan keyin, sovrinli o'rinlarni egallay olmagan otlarning chopish va sakrashlari haqidagi hisobotda ularning ko'rsatkichlari e'lon qilingan. E'lon quyidagi so'zlar bilan boshlangan: also ran ... - ham qatnashdilar.

An aunt Sally – Salli xola; hujum qilingan yoki haqorat qilingan narsa yoki kimsa; harakat qilgan bilan uni to'g'rilashga kech bo'lgan yolg'on ma'lumot. "Salli xola" - bir jildga jamlangan ingliz xalqining milliy o'yinlaridan birining nomi. O'yin qoidasiga ko'ra ustunga o'rnatilgan yog'ochdan yasalgan ayol boshi og'zidagi trubkani urib tushirish kerak bo'lgan.

Be born within the sound of Bow bells – Londonda tug'ilmoq. London markazida o'zining qo'ng'iroqlarining tovushlari bilan mashxur "Avliyo Mari-le-Bau" ibodatxonasi joylashgan.

Blue stocking – ilmga, kitobga berilib, xotin-qizlarga xos nazokatini yo'qotgan ayol. Londonda XIII asr o'rtalaridagi adabiy kechalardan birida Angliyadagi golland admiral Boskoven o'z turmushida aslida shunday jamiyat qatlamiga tegishli ekanligini tan olgan, yana shundaylardan biri olim Benjamin Spellingfild bo'lib, u ham bunday kechalarda moviy paypoqda ko'rina boshlagan. Bunday jamiyat qatlami vakillari asosan moviy paypoq kiyib yurishgan.

Carry coals to Newcastle – Nyukaslga ko'mir tashimoq, o'rmonga o'tin tashimoq. Nyukasl – ingliz ko'mir ishlab chiqarish sanoatining markazi. Come Yorkshire over somebody – kimnidir aldamoq, chuv tushirmoq. Ayyor yorkshierliklar so'zlashuvga olib kirishgan.

Play fast and loose – ikkala taraf o'yinini g'irromlik bilan olib bormoq; javobgarliksiz ishlamoq, o'z majburiyatini buzmoq, kimningdir his-tuyg'ularini o'yin qilmoq. Ibora Angliyadagi yarmakalarda o'ynaladigan o'yin bilan bog'liq. O'yin qoidasiga ko'ra qatnashchilar barmoqlariga goh bo'sh, goh mahkam qilib ip bog'lanadi, har bir qatnashchi tomoshabinlar yoniga borishadi va tomoshabinlar iplarni chaqqonlik bilan yechib olishlari kerak bo'ladi. Ipni yecha olgan juftlik g'olib sanaladi va maydonni tark etadi, yecholmagan juftliklar esa mag'lub

hisoblanib, maydonga taklif etiladilar. O'yin shu tarzda davom etadi.

Put somebody in the cart – kimnidir qiyin vaziyatga solib qo'ymoq. Cart so'zi arava ma'nosini bildiradi. Jinoyatchilar qatl joyiga aravada eltib qo'yilgan yoki shaxarda aravaga o'tkizdirilib sazoyi qilingan.

A strange bedfellow – tasodifiy tanishuv. Adversity makes strange bedfellows maqolining bir qismi ibora sifatida ajratib olingan. Adversity makes strange bedfellows – shoshilganda labbay topilmas. Angliyada o'rta asrlarda, shuningdek XVI va XVII asrlarda bir kishilik karovatlar kamyob bo'lgan. Bir jins vakillari ham vaqti-vaqti bilan bir joyda uxlashlariga to'g'ri kelgan.

Wardour – street English – ingliz tilining arxaizmlar bilan kuchaytirilgan shakli. Qadimiy buyumlar sotiladigan magazinlar ko'p bo'lgan London ko'chalarining nomlaridan biriga asoslangan.²⁹

Maxsus tekshiruvlar natijasida yozuvchilar, olimlar, ixtirochilar, qirollar va boshqalarning nomlari bilan bog'liq frazeologizmlar guruhi ajratilgan. Bunday qayta ishlangan guruhlarda quyidagi guruhchalarni belgilashimiz mumkin:

1. *Familiyalar:*

According to Cocker – Kokkerga asosan; to'g'ri, to'ppa-to'g'ri, barrcha qoidalarga asosan. E.Kokker XVII asrda keng yoyilgan ingliz tilidagi arifmetika darsligining muallifi.

The Admirable Crichton – olim, ziyoli odam. XVI asr mashxur shotland olimi familiyasiga asoslangan.

Hobson's choice – majburiy tanlov, ixtiyoriy-majburiy. Hobson XVI asrda Kembrijda pulli otxonaning xo'jayini bo'lgan. U o'z mijozlarining otlarini chiqish joyiga yaqin joydagi qoziqlarga bog'lashga majbur qilgan.

2. *Ismlar:*

Big Ben – Katta Ben (Angliya parlamenti binosidagi soat). Soat Benjamin Holla nomiga atalgan, chunki bu soat uning rahnamoligida qurilgan.

²⁹ Worrall A.J. English Idioms for Foreign Students. London – New-York – Toronto, 1946

When Queen Anne was alive – juda qadim davrlarda, Daq'yonus zamonida.

3. *Ism va familiyalar:*

Jack Katch – jallod. XVII asrdagi ingliz jallodining nomiga asoslangan.

A Joe Miller – yengil hazil, eski hazil, ko'pdan qolgan latifa. Angliyada birinchi bo'lib latifalar to'plamini nashr qilgan aktyor Jozef Millerning nomidan olingan.³⁰

Diniy e'tiqodga aloqador frazeologizmlar. A black sheep – tirraqi buzoq, oiladagi sharmandalik. Qadimgi e'tiqodga ko'ra qora qo'y inglizlarda shayton muhrini bildirgan.

A crooked sixpence – tumor, kimgadir baxt, omad keltiruvchi predmet. Angliyada yoyilgan irimga ko'ra, bukilgan olti penslik mis tanga uning egasiga baxt olib kelgan.

Hide one's head in the sand va play the ostrich – boshini yashirib olib, meni hech kim ko'rmayapti deb o'ylamoq, an ostrich policy – tuyaqushcha siyosat, voqelikni ko'rmasdan turib undan chiqib ketishga urinish. Bu iboralar tuyaqushlar biror narsadan qo'rqqanda bajaruvchi xatti-harakatlarini aks ettiradi.

Lick into shape – biror shaklga yoki ko'rinishga keltirmoq, odam aftiga keltirmoq, an unlicked cub – go'dak, yosh bola; og'zidan sut hidi ketmagan. Bu iboralar o'rta asrning diniy e'tiqodlariga asoslangan, unga ko'ra ayiqchalar shaklsiz, ya'ni ayiqqa o'xshamagan shaklda tug'ilishadi, ota-onalari ularni yalab ularni kerakli shaklga keltirishgan.

Mamlakat miqyosidagi ba'zi frazeologizmlarning paydo bo'lishi munajjim bashoratlari bilan ham bog'liq. Munajjimlar osmon jismlarining joylashuvi, ularning harakati inson taqdiriga ta'sir etishini isbotlaganlar.

Be born under a lucky star – baxtli yulduz burjida tug'ilmoq.

Be born under an unlucky (yoki evil) star – omadsiz burj ostida tug'ilmoq.

Believe in one's star – taqdiriga ko'nmoq, peshonasidan ko'rmoq

³⁰ Macmillan English Dictionary. New-York, 2010

Be through with one's star – omadsiz ekanligini his etmoq

Bless (yoki thank) one's stars (shuningdek: thank one's lucky stars) – o'zining omad yulduziga shukrona aytmoq.

Curse one's stars – taqdiridan nolimoq, o'z taqdirini la'natlamoq.

One's star is in the ascendant – uning yulduzi porlayapti, ovi yurishmoq.

The stars were against it – taqdiri kelishmadi, omadi kelmadi.

Matal va masallardan olingan frazeologizmlar

Fortunatus's purse – qaynar humcha. Fortunatus – ertak qaxramoni.

The whole bag of tricks – ayyorlikning jami ko'rinishlari.

(in) borrowed plumes – to'vus tusiga kirib olgan qarg'a, o'zini yuqori tabaqa vakili qilib ko'rsatishga urunuvchi quruq, maqtanchoq kishi. Bu iboralar o'rta asr masallaridan olingan.³¹

Rivoyatlar bilan bog'langan frazeologizmlar.

Halcyon days – tinch-osuda kunlar, osoyishta zamon. Halcyon – ko'ktorg'oq (qush nomi). Qadimgi rivoyatga ko'ra, ko'ktorg'oq poloponlarini dengizda suzib yuruvchi inda ulg'aytirgan, bu esa qishning quyoshli kunlariga to'g'ri kelgan va bu davrda, tahminan ikki hafta mobaynida, dengiz tamomila tinch, hech qanday to'lqinlarsiz oqqan.

Have kissed the Blarney stone – tilyog'lamalik qilmoq. Rivoyatga ko'ra Irlandiyada joylashgan Blarni qasridagi toshni o'pgan har-bir odamga tilyog'lamalik in'om etilgan.

A peeping Tom – o'ta sersavol odam, o'ta sinchkov odam. Godiva honim, graf Mersiyskaning turmush o'rtog'i, haqidagi afsoanda aytilishicha, graf koventri shaxri aholisidan uncha ko'p bo'lmagan soliq olishni yo'lga qo'ygan. Godiva honim grafdan soliqni bekor qilishni so'raydi. Graf esa bunga javoban, Godiva

³¹ Little W. The Shorter Oxford Dictionary, Clementon. Press 1933

honim grafga duch kelib qolganda shunday deydi: “Agar siz butun shaxar ichidan tush paytida kiyimsiz holda kesib o’tishga jur’atingiz yetsa, o’shanda men joriy etilgan soliqni bekor qilaman.” Uning uyalmasligi uchun barcha aholi uylarining har-bir tirqichini yopib olishadi. Faqatgina shu shaxarda yashovchi tikuvchi Tomgina uyining kichkina tirqishidan kuzatib turganini payqab qolishadi. Va uni shu yerning o’zida ko’zlarini o’yib olishadi.

Tarixiy haqiqatlar bilan bog’liq frazeologizmlar. *Accept the Chiltern Hundreds* (shuningdek: accept the Stewardship of Chiltern Hundreds) – o’zining parlament a’zoli vakolatidan voz kechmoq. *Apply for the Chiltern Hundreds* (shuningdek: apply for the Stewardship of Chiltern Hundreds) – majburiy parlament a’zolidan ozod bo’lish haqida taklif bildirmoq. XVII asrda Bakengimshir va Oksfordshir grafliklarining chiltern okruglarida qaroqchilar ko’p bo’lgan. Ular bilan kurashish uchun Stewardship of Chiltern Hundreds nomli boshqaruv muassasasi bo’lgan, har-bir shunday guruhlariga yuzta chilternlik jalb qilingan. 1701-yilgi qonunga ko’ra bu muassasaning boshqaruvchisi parlament a’zolidan mahrum etilgan. Ularga bu qonun yoqib tushgan, lekin o’zlarini parlament a’zolariga tenglashtira olmaganlar. 1750-yildan boshlab ular yana parlament a’zoligiga qabul qilinishi to’g’risida qonun qabul qilingan. Shundan keyin ularni faqatgina o’zlarining so’rovlaridan keyingina bo’shatishgan. A’zolikdan keyin ularni yuzboshilik lavozimiga o’zlarining iltimoslariga ko’ra tayinlashgan.

As well be hanged (yoki hung) for a sheep as for a lamb (yoki as a lamb) – bo’rining yesa ham, yemasa ham og’zi qon. Qadimgi inglizlar qonunining bir bandi, unga ko’ra qo’y o’g’irlagan shaxs osib o’ldirilgan.

The curse of Scotland – la’nati shotlandlar, baloga yo’liqqurlar; doiralar to’qqizligi. Ibora graf Dalrimp Steyrning gerbidagi suratdan olingan. U Shotlandiyadagi inglizlar siyosatiga qarshi harakatlar yetakchisi bo’lgan.

Khaki election – favqulodda vaziyatlardagi saylov. 1918-yilning dekabr oyida Birinchi Jahon Urushidan keyin Angliyada parlament saylovlari boshlangan.

The three tailors of Tooley Street – Tuli ko'chasining uch tikuvchisi; o'zlarini butun boshli xalq namoyandalarimiz deb hisoblovchi odamlar guruhi. Ingliz siyosatshunos arbobi D.Kanning guvohlik berishicha, Tuli ko'chasining uch tikuvchisi parlamentda "We, the people of England ..." so'zlari bilan boshlanuvchi murojaat bilan chiqishgan.³²

When Adam delved and Eve span who was than the gentleman? – Adam yer haydaganda va Yeva ip yigirganda, aslzodalar qayerda edi? 1381-yilgi dehqonlar urushiga rahnamolik qilgan Uott Taylarga ustози Jon Boll tomonidan yozib berilgan shiorlardan biri. Bu ibora hozirgi kunda aslzodalardan ko'ra ko'proq kulgili vaziyatga tushib qolgan insonlarga nisbatan qo'llaniladi.

Salbiy ma'nodagi frazeologizmlarda "Dutch" so'zining ishlatilishi XVI asrda dengizda va urushlarda bo'lib o'tgan ingliz-golland raqobatiga borib taqaladi.

A Dutch bargain – bir tomonlama foydali ish

Dutch comfort (yoki consolation) – kuchsiz tasalli.

A Dutch concert – mushuklarning miyovlashi; jinlar bazmi; shovqin-suron, qiy-chuv.

Dutch courage – mastlikdagi jasorat, mastning dovyurakligi; dunyoni suv bossa, to'pig'iga chiqmaydi, parvoyi palak.

A Dutch defence – soxta himoya, yolg'ondakam himoya.

A Dutch feast – avval mezbon to'yib ichib oladigan bayram.

I'm a Dutchman if ... - otimni boshqa qo'yaman.

Mohiyatiga ko'ra barcha birikmalarda qatnashgan Dutch so'zi gollandiyalik ma'nosina anglatadi, lekin bu so'z sifat bilan oldindan noto'g'ri birikishi tufayli, goho barcha iboralarda ma'no ko'chishining u yoki bu turi kuzatilgan. Ba'zi hollarda ironiyaning ishlatilishiga turtki bo'lgan va otning ma'nosi kuchsizlangan,

³² Ginsburg R.S.. A Verbal Collocations in Modern English. M., 1974

masalan: Dutch courage. Dutch so'zi bilan uyg'unlashmagan frazeologik birikmalar predmet o'rtasidagi yo'qolgan mutanosiblikni yuzaga chiqaradi.

Sheksprizmlar. Ingliz tilining lug'at tarkibini boyitishda Uillyam Shekspir yaratgan frazeologizmlar soniga ko'ra "Bibliya" dan so'ng ikkinchi o'rinni egallaydi. So'nggi ma'lumotlarga ko'ra ularning soni 105 taga yetgan. Ko'plab sheksprizmlar Shekspir asarlarida bir marta uchraydi va ularning shakllari shunday qotib qolgan. Quyida keng tarqalgan frazeologizmlarning bir nechtasini keltiramiz:

The be-all and end-all - hayotni to'ldiradigan narsa, hayotdagi barcha narsa.

Cakes and ale - pirojnoye va pivo; tashvishsiz quvonch, hayotdan zavqlanmoq.

Eat somebody out of house and home - insonni uning hisobidan yashab inqirozga uchratmoq; tekintomoq, tekinxo'r.

A fool's paradise - hayoldagi baxt, hayolot dunyosi.

Gild refined gold - oltinga yana oltin suv yuritmoq; biror narsani chiroyli, yaxshiroq qilishga harakat qilmoq, garchi u busiz ham yaxshi bo'lsada.

Give the devil his due - dushmanga tan bermoq.

The green-eyed monster - yashil ko'zli berahm odam; rashkchi.

Have an itching palm - poraxo'rlik qilmoq; tamagir va qurumsoq.³³

Lay it on with a trowel – bo'rttirib maqtamoq, haddan tashqari maqtamoq, maqto'vni haddan oshirib yubormoq, yolg'ondakam tilyog'lamalik qilmoq. Ibora Shekspir tomonidan majhul nisbatdagi fe'l bilan ishlatilgan:

Celia. Well said:that was laid on with a trowel.

Hozirda esa bufrazeologik birikmaning fe'li aniq nisbatda ishlatiladi.

³³ William Shakespeare. Anthony and Cleopatra. Moscow, 1992

She continued to flatter him She got a little private amusement by seeing how much he should swallow. She laid it on with a trowel.

Midsummer madness - telba bo'lib qolish, haqiqiy jinnilik.³⁴

The milk of human kindness - dimog'i chog'lik malhami.

More sinned against than sinning - nohaq xafa bo'lgan odam.

The observed of all observes - hammaning diqqat markazi.

Our withers are unwrung - ayblov bizga tegishli emas.

The primrose path of dalliance - zavqlanish usuli (yo'li).

The seamy side - hunuk taraf, biror narsaning teskarisi.

Thet's flat - hal qiluvchi, uzil-kesil, qisqa va lo'nda.

To one's heart's content - xohlagancha, istagancha, to'yguncha.

To the manner born - yoshligidan odatlanish, tug'ma.

A triton among the minnows - zaiflar orasidagi buyuk namoyonda.³⁵

Wear one's heart upon one's sleeve for daws to peck at - o'z hissiyotlarini tomoshaga qo'ymoq; oqko'ngil odam. Zamonaviy ingliz tilida bu ibora odatda qisqartirilgan holatda qo'llaniladi: wear one's heart upon one's sleeve.

To wish is the father to to the thought - xohish fikrga sabab bo'ladi; odamlar o'zlari xohlagan narsaga to'la ishonishadi.³⁶

Shekspirgacha mavjud ba'zi iboralarning yoyilishi uning asarlarining mashxurligi bilan bog'liq bo'lgan. Shunday iboralardan ba'zilari quyidagilar:

Care killed a cat - g'am-tashvishlar yaxshilikka olib bormaydi = ish emas tashvish qaritar. Inglizlar mushuklarning o'nta joni borligiga ishonishadi.

³⁴ William Shakespeare. Coriolanus. Moscow, 1992

³⁵ William Shakespeare. A Midsummer – Night's Dream. Moscow, 1992

³⁶ William Shakespeare. Merchant of Venice. Moscow, 1992

Keyinchalik bu iboraning o'xshashi bo'lgan *curiosity killed a cat* iborasi yasalgan.

Curiosity killed a cat – sinchkovlik yaxshilikka olib bormaydi = ko'p bilgan tez qariydi.

Out of joint – tartibsiz holatda, alg'ov-dalg'ov.

The time is out of joint, oh, cursed spite,

*That I was born to set it right.*³⁷

Ko'chma ma'nodagi *out of joint* iborasi "Hamlet" dunyoga kelmasidan 187 yil oldin 1415-yilda "Katta Oksford lug'ati"da keltirib o'tilgan.

Zamonaviy ingliz tilidagi sheksprizmlarga kiritilgan o'zgartishlar. Hozirgi ingliz tilidagi sheksprizmlarga u yoki bu o'zgartishlar kiritilgan bo'lishi mumkin. Bunday o'zgartishlardan ba'zilarini quyidagi misollar orqali ko'rsatib o'tamiz:

At one fell swoop sheksprizmi qisqartirilgan shaklda, ya'ni *at one swoop* tarzida ishlatilgan va shundayligicha tilda qotib qolgan. Natijada esa miqdoriy variantlar yuzaga kelgan. Miqdoriy variantlar ibora tarkibining qisqarishi yoki kengayishi tufayli yuzaga keladi.

Fool somebody to the top of his bent sheksprizmidan *to the top of somebody's bent* birikmasi mustaqil ibora sifatida ajratib olingan.

Fool somebody to the top of his bent – ahmoq qilmoq, ahmoq qilib ketmoq.

to the top of somebody's bent – to'laligicha, butunlay, yetarlicha, to'yguncha, xohlagancha. Bu fikrimizni quyidagi misollar orqali ifodalaymiz: *by way of ... humouring him to the top of his bent, I ... remarked "What a delicious country you have about these lodgings of yours!"* (Charles Dickens).

Philip, in his happier moods, indulged Tom to the top of his bent (George Eliot).

"Go on a smash of boats. Play hell to the top of your bent"

³⁷ William Shakespeare. *King Lear*. Moscow, 1992

Tarkibi kengaytirilgan sheksprizmga misol sifatida more honoured in the breach than in the observance iborasini olishimiz mumkin.³⁸

Ingliz adabiyoti manbalaridan olingan frazeologik birikmalar. Shekspirdan tashqari ko'plab boshqa yozuvchilar ingliz tili frazeologiyasini boyitishgan. Lekin ba'zi iboralarning muallifini aniqlash mumkin emas, chunki ular xalq ijodi hisoblanadi. Ba'zi frazeologizmlarda biz alohidalikni kuzatamiz, bunday frazeologizmlarni biror yozuvchi yoki shoir birinchi marta adabiyotga olib kirgan bo'ladi. Adabiyotda u yoki bu frazeologizmning kirib kelishini har doim ham uning tuzilishi belgilab bermaydi, chunki muallif asar yozilgan davrning ruhiga mos keluvchi va o'sha davrda keng tarqalgan iboradan foydalangan bo'lishi mumkin. O'lis davrlarda yashab ijod qilgan yozuvchilar yaratgan iboralarga muallif tanlash juda ham qiyin hisoblanadi, masalan: Jeffri Choser.

Choser ijodiga borib taqaluvchi frazeologizmlarga bir qancha iboralar tegishli.

He must have a long spoon that soups with the devil - shayton bilan bog'langan bo'lsang o'zingdan ko'r.

He should have he needs a long spoon that soups with the devil - shayton bilan bog'langan bo'lsang o'zingdan o'pkala.

Murder will out – kasalni yashirsang isitmasi oshkor qiladi, oyni etak bilan yopib bo'lmaydi.

Through thick and thin - dadil, o'jarlik bilan, barcha vaziyatda, hech qanday g'ovga qaramay.

Wet one's whistle – (lotin tilidan grek tili orqali) biroz ichmoq, ichib olmoq, tomoq ho'llab olmoq.

Make a virtue of necessity – zaruratdan ezgulik qilmoq, xo'ja ko'rsinga qilmoq, o'zini ixtiyoriy harakat qilayotgandek qilib ko'rsatmoq.³⁹ Ibora qadimgi

³⁸ Charles Dickens. Little Dorrit. Ldn., 1996.

³⁹ Geoffrey Chaucer. Troilus and Criseyde. Longman Group UK limited 2013

fransuz tilidagi *faire de necessite vertu*, lotin tilidagi *facere de necessitate virtutem* (zaruratdan o'zini ko'ngilli qilib ko'rsatmoq) iboralaridan o'zlashtirilgan.

3.2. O'zlashgan frazeologik birliklarda leksik-semantik ma'noning ifodalanishi

Xorijiy tillardan o'zlashtirilgan frazeologizmlar ingliz tili frazeologiyasini to'ldirib turuvchi manbalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, lotin va fransuz tillaridan ko'plab frazeologizmlar o'zlashtirilgan. Bundan tashqari, yunon, ispan, italyan va boshqa tillardan o'zlashtirilgan iboralar ham mavjud. O'zlashtirilgan frazeologik birikmalarning ko'pchiligi o'zida kitobiylik xususiyatini namoyon etadi. O'zlashtirish usuliga ko'ra frazeologizmlar besh guruhga ajratiladi:

So'zma-so'z o'zlashtirilgan iboralar. Bu guruh o'z navbatida ikki kichik guruhlarga bo'linadi:

1. Ingliz tilida so'zma-so'z o'zlashtirilgan iboralar mavjud, lekin ba'zilarining asli ingliz tilida ishlatilmaydi. Masalan: *baptism of fire* – jangovor cho'qintirish (fr. *Bapteme du feu*), *make believe* – mug'ombirlik qilmoq (fr. *Faire croire*).

Bu kichik guruhga ba'zi maqollar ham aloqadordir: *dead men don't bite* – o'liklar tishlamaydi (qiy. O'liklarning joni yo'q), bu ibora ingliz tiliga yunon tilidan lotin tili orqali olib kirilgan (lot. *Fames optimum condimentum* (Sitseron)).

2. Ingliz tilida o'z aslidek ishlatiladigan so'zma-so'z o'zlashtiriladigan iboralar: *man is to man a wolf*. – gadoning dushmani gado bo'ladi (lot. *Homo homini lupus est*), Qadimgi Rim shoiri Plavtaning nutqidan olingan. *Second to none* – tengi yo'q (lot. *Nulli secundus*), *with a grain of salt* – shubhali, ishonchsizlik bilan (lot. *Cum grano salis*).⁴⁰

3. Asliga ba'zi o'zgartirishlar kiritilib olib kirilgan frazeologik birikmalar. Bu tillardagi mavjud leksemalar tartibining buzilish holatini nazorat

⁴⁰ Esenboyev R. Tarjima san'ati. 1,2,3,4 kitoblar. Toshkent. 1986

qilib turadi, misol uchun, an iron hand in a velvet glove – yumshoq joyda yashi uxlaysan (fr. Une main de fer dans un gant de velours), fransuz tilidagi soʻz tartibida aniqlovchi otdan keyin keladi, ingliz tilida esa aksincha. If you run after two hares, you will catch neither – ikkita quyonning ortidan yugursang, ikkovini ham qoʻldan chiqarasan. (lot. Duos qui sequitur le pores neutrum capit). Bu maqolning nemis va fransuz tilidagi variantlarini kuzatsak ularda ham lotin tilining soʻz tartibi oʻzgarganini koʻrishimiz mumkin. Fransuz tilida: qui court deuse lievres n'en prend point; nemis tilida: wer zwei Hasen hetzt fangt keinen.

Baʼzan asl tartibning oʻzgarishi leksik almashishlar hisobiga murakkablashadi: by all that's blue! – jin ursin! Fransuz tilidagi parbleu – par Dieu – Allohga qasam evfimizmi oʻrnida ingliz tildagi frazeologik birikmalar fransuz tilidagi asli bilan qiyoslaganda tarkibit qismlar qoʻshilib ketganligini koʻrishimiz mumkin.

4. Bir qismi oʻzgartirilib, bir qismi esa toʻgʻridan-toʻgʻri tarjima qilinib olib kirilgan frazeologik birikmalar. Masalan: a propos (yoki apropos) of nothing – hech narsadan hech narsa yoʻq, bekordan bekorga (fr. A propos de rien).

5. Qadimgi tilning soʻz tartibi boʻyicha olingan frazeologik birikmalar. Shunday tuzilishga ega quyidagi noyob frazeologik brlik misol sifatida xizmat qilishi mumkin: omnium gatherum – aralash-quralash; barcha-barchasi, barcha yigʻilganlar (lot. omnium gatherum). Omnium – omnisning qaratqich kelishigi, koʻplik shakli, gatherum – qadimgi tildagi eskirgan soʻz: gather+um (omnis - hamma).

6. Klassik asosdagi qadimgi frazeologik birikmalar. Bunday frazeologik birikmalar antik mifologiyalarga, qadimgi dalillarga asoslangan frazeologizmlarning katta qismini oʻz ichiga oladi. Masalan: the cask of Danaids – Danaidning bochkasi, tubsiz bochka.⁴¹

⁴¹ Kovshovya M.L. Национально-культурная специфика фразеологических единиц (когнитив аспекты): Авторев. Дисс. Канд. Фил. Наук. – М., 1996

Ingliz tilidagi frazeologizmlarning eng ko'pi antik mif, tarix va adabiyotlar bilan bog'langan. Bunday frazeologizmlarning ko'pi xalqaro harakterga ega bo'lib, ularni qator tillarda uchratish mumkin.

Quyidagi iboralar antik miflardan kelib chiqqan, masalan:

Achille's heel yoki the heel of Achille's – Axilles tovon; yagona zaif tomon, joy.

The apple of discord – janjalga sabab bo'lgan narsa, adovatga sabab bo'lgan narsa.

Augean stable(s) – Avgiy otxonasi; otbozor (juda iflos itirqini joy yoki juda chalkash, betartib ish). Ibora Yunoniston podshohi Avgiyning 30 yil tozalanmagan otxonalari haqidagi afsonadan kelib chiqqan.

The bed of Procrustes shuningdek the Procrustean bed yoki Procrustes' bed – Prokrust to'shagi; to'g'ri kelsa-kelmasa hammasini zo'rma-zo'raki bir andozaga solish.

Cassandra warnings – mensilmayotgan, lekin ayni vaqtda sodir bo'layotgan biror voqea haqida ogohlantirish.

Cross the Stygian ferry – Stiksdan keyin o'tmoq; ota-bobolari oldiga jo'namoq, o'lmoq, vafot etmoq, qazo qilmoq, olamdan o'tmoq, ko'z yummoq, jon bermoq.

Fling (yoki throw)a sop to Cerberus – Serberning ko'nglini ovlammoq, Serberning og'zini moylammoq, qahri qattiq soqchini rahmini keltirmoq. Ibora Virgiliyadan olingan.

The golden age – oltin asr. Ibora birinchi marta yunon shoiri Gesiodning "Mehnatlar va Kunlar" she'rda uchragan. She'r Saturn davrida yozilgan bo'lib, bu davrda odamlar hudolardek tashvishsiz, janjalsiz, urushlarsiz, og'ir majburi mehnatlarsiz yashashgan.

The horn of plenty – osmondan yog'ilgan, juda serob, mo'l-ko'l.

A labour of Hercules (the labours of Hercules) – pahlavonlar mehnati, azamatlar ishi, g'oyat qiyin ish. Bu ibora yana quyidagi ko'rinishlarda ishlatiladi: a Herculean labour, Herculean labour.

A labour of Sisyphus (a Sisyphean labour) – tinimsiz og'ir va befoyda ish.

Lares and Penates – (k.u.) o'z uying - o'lan to'shagging. Lar va Penat qadimgi rim miqlarida uy o'choqlarining homiylari bo'lishgan.

Hercules' Pillars yoki the Pillars of Hercules – 1) chek, chegara, had. Qadimgi odamlar nazarida Gibraltar bo'g'ozining qirg'oqlarida qarama-qarshi joylashgan ikki qoya, ya'ni hozirgi kundagi Gibraltar va Seuta qoyalari qadimgi xalqlar yashovchi quruqliklar tugaydigan joyni bildirgan; 2) (k.m.) qadimgi yunon afsonasiga ko'ra Gerakl butun Yevropa va Afrikaning Liviya davlatidan to'xtovsiz yurib o'tgan va o'z sayohatining ustaliklari sifatida Gerkules ustunlarini qo'yib chiqqan.⁴²

Rise like a phoenix from its ashes – kuldan qaqnus yaralgandek.

Sow dragon's teeth – (k.u.) ajdar tishlarini ekmoq; nizo urug'ini sochmoq, urushga chaqirmoq, jangga chorlamoq.

The thread of Ariadne – mushkul, og'ir ahvoldan qutulish imkonini beradigan, mushkulini oson qiladigan narsa haqida yo'l-yo'riq, ko'rsatma, dastur. Krit oroli Ariadning qizi yunon qaxramoni Tezeyaga uni labirintdan chiqib ketishi uchun unga kalava ip berib yordam qilgan.

Yunon mifologiyasidan olingan tushunilishi oson bo'lgan iboralarning qiziqarli misollaridan biri Castor and Pollux hisoblanadi. Bu frazeologizm Elma bilan bog'liq chiroqlar, machta uchidagi chiroq, atmosfera elektrining paydo bo'lishi (yashin, chaqmoqlar haqida). Ibora yunon mifologiyasidagi Ledning egizak o'g'illari Kastor va Polluks ismlaridan olingan.

L.P.Smit Ezop va boshqa yunon ertak masallaridan keltirilgan qator iboralarni sanab o'tgan. O'zimizning qo'shimchalarimiz bilan quyida bir nechta iboralarni misol tariqasida keltirib o'tamiz:

Blow hot and cold – hardamhayol bo'lmoq, biri ikkinchisini rad etuvchi ish qilmoq, ikki xil vaziyatda qolmoq; fikri tez o'zgaradigan bo'lmoq, tayini yo'q bo'lmoq, tutruqsiz bo'lmoq. Ibora Ezop masallaridan biriga borib taqaladi. Unga

⁴² Soliyev I.S., Shaxs makromaydoning lingvo-tipologik kategoriyalashtirishda funksional semantik va pragmatik vositalarning roli. T., 2003

ko'ra bir sayyoh ham qo'llarini isitish, ham sho'rvasini sovutish maqsadida ularni puflagan.

Kill the goose that laid (yoki lays) the golden eggs – tilla tuxumni ko'tarib turgan g'ozni o'ldirmoq = o'z oyog'iga o'zi bolta urmoq, o'ziga o'zi choh qazimoq.

Cry wolf too often – yolg'on trevoga ko'tarmoq. Ibora cry wolf ko'rinishida ham keladi. Ibora cho'pon haqidagi iboradan olingan. Unga ko'ra cho'pon vaqtichog'lik qilish maqsadida "Bo'ri!, Bo'ri!" deb baqirib odamlarni aldagan.

The lion's share – tuyadek ulush, eng ko'p qism.

Sour grapes – hom uzum. Ibora biror kimsaning boshqalarga tanbeh berishda tengsiz ekanligini aytish uchun qo'llaniladi.

Cherish (nourish yoki warm) a viper in one's bosom – qo'ynida ilon saqlamoq.

Take time by the forelock⁴³ – qulay fursatdan foydalanib qolmoq, ovsarlik qilmay fursatni qo'ldan boy bermaslik. Ibora eramizdan avvalgi I asrda yashagan Rim masalchisi Fyodrlning masallaridan olingan.

Biz yuqoridagilarga Ezop masallaridan keltirilgan bir qancha iboralarni qo'shishimiz mumkin.

An ass in a lion's skin – arslon terisidagi eshak.

A fly on the wheel – biror ishga o'z munosabatini bo'rttirib ko'rsatuvchi odam = bu yoqda biz ham bormiz! Bizni sedan chiqarmang! Ibora Ezop masallaridan olingan. Ingliz tiliga Lafontemning "Le Coche et la Mouche" (Dilijans va Pashsha) masalidagi la mouche du coche dan o'zlashtirilgan.

King Log – to'nka qirol (befahm, befarosat qirol)

King Stork – zolim hukmdor, zulmkor. Ibora baqalarni boshqarish uchun laylakni yordamga chaqirgan baqa haqidagi masaldan olingan.

The mountain has brought forth a mouse – tog' sichqonni yaratdi. Ibora Ezop masalidan olingan bo'lib, Fyodr uni qayta ishlagan.

⁴³ Worrall A.J. English Idioms for Foreign Students. London – New-York – Toronto, 1946

The tortoise wins the race while the hare is sleeping – toshbaqa quyon uxlab yotgandagina poygada g'olib bo'ladi.

Qadimgi yunon va rimliklar tinchlik ramzi musobaqasidagi g'olibga ishonchlari yoki unga gulchambar taqishlari bilan bog'liq iboralar:

Bear (carry off yoki take) the palm – musobaqada birinchilikni egallamoq, g'alaba qozonmoq.

Yield the palm to somebody – musobaqa birinchiligidan voz kechmoq, mag'lubiyatni tan olmoq.

Reap (yoki win) one's laurels – g'alaba tojini qo'lga kiritmoq, shon-shuhratga erishmoq.

Rest on one's laurels⁴⁴ – erishilgan yutuqlardan mag'rurlanmoq, hotirjam bo'lmoq, hotirjamlik kayfiyatiga tushmoq.

Ingliz tilidagi ko'plab frazeologizmlar Qadimgi Rim bilan aloqador. Masalan:

A bed of roses – atirguldan to'shak, baxtli, tinch hayot. Ibora odatda bo'lishsiz gaplarda ishlatiladi, masalan: life is not a bed of roses. – Hayot yo'llari atirgullar bilan qoplanmagan. Bu ibora Qadimgi Rimda o'z yotoqlarini atirgul gulbarglari bilan to'ldirgan boylarning odati bilan bog'liq.

Caesar's wife must (yoki should) be above suspicion – Sezarning hotini shubhadan holi bo'lishi shart. Bu iboradan Caesar's wife frazeologizmi ajratib olingan.

Caesar's wife – Sezarning hotini; shubhalanmaslik shart bo'lgan inson.

Cross (yoki pass) the Rubicon va the die is cast – masala hal, gap tamom, bo'lari bo'ldi, boshqa gap yo'q. Iboralar Sezar yurishlari bilan bog'liq.

A Lucullian banquet (yoki feast) – zo'r ziyofat, shohona bazm, bazmi Jamshid, dabdabali bazm. Ibora dabdabali ziyofatlari bilan dong chiqargan Qadimgi Rim zodagoni Lukullaning ismiga asoslangan.

Fiddle while Rome is burning – xalqning musibatli davrida ko'ngilhushlik qilmoq, = kimga to'y kimga aza. O'zining qattiqqo'lligi bilan nom chiqargan Rim

⁴⁴ Zikova I.V. Гендерный компонент в структуре и семантике фразеологических единиц современного английского языка: Авторев. Дисс. Канд. Фил. Наук. – М., 2002.

imperator Neron o'zining buyrug'iga asosan o't qo'yilgan Rimga qarab she'r to'qib, kefar chalib yonayotgan Rimni tomosha qilib o'tirgan.

Be (turn) thumbs down (on) – qarshi bo'lmoq, ta'qiqlamoq.

Be (yoki turn) thumbs up (on) – tarafdor bo'lmoq, rag'batlantirmoq. Yengilgan gladiatorning taqdirini imperator barmog'ining harakati hal qilgan: bosh barmoqni pastga tushirish – o'limni, bosh barmoqni yuqoriga ko'tarish – tiriklikni anglatgan.

Come the uncle over somebody – so'kmoq, biror kimsaning yaqin qarindoshini haqorot qilmoq (yaqin qarindoshidan kelib so'kmoq); o'z jiyanlarini vasiylikka qoldirgan amaki. Ibora qattiqqo'llik namunasi sifatida ishlatilgan Qadimgi Rimdagi maqoldan kelib chiqqan, masalan:

Ne sis patruus mini – meni so'kish (jazolash) uchun o'z huquqingni suiste'mol qilma.

A Roman holiday – boshqalarning azobi hisobiga kelgan hursandchilik. Qadimgi Rimda bayram kunlarida gladiatorlar jangi uyushtirilgan.

The watches of the night – aniq vaqt; tunggi bedorlik, uyqusizlik soatlari. Qadimgi Rimda tun bir necha qismlarga ajratilgan va har bir qismga soqchi tayinlangan.⁴⁵ Soqchi lotin tilida vigiliu, ingliz tilida watch deyiladi, navbatchi soqchilar esa the first watch, the second watch va hokazo deb atalagan.

Ba'zi frazeologizmlar Qadimgi Rim yozuvchilarining ijod namunalaridan olingan:

A snake in the grass – makkor, mahfiy dushman = ilonday qo'yinga kirib oluvchi odam, makkor, xavfli odam; lot.: latet anguis in herba – o'tloqda yashiringan ilon.

The golden mean – beg'alva ish, qiyinchilik tug'dirmaydigan, jon koyitmaydigan ish, ishning tinch tomoni; lot.: aurea mediocritas.

Fire that's closest kept burns most of all – yashirin olov kuchli yonadi. Ibora odatda tushkun his-tuyg'ular haqida gapirilganda ishlatiladi. Ovidiyning

⁴⁵ Zikova I.V. Гендерный компонент в структуре и семантике фразеологических единиц современного английского языка: Авторев. Дисс. Канд. Фил. Наук. – М., 2002.

“Metamorfoz” asaridan sitata: quoque magis tegitur, tectus magis aestuat ignis – yong’inni qancha ko’p dimlasang, shuncha ko’p lovullab yona boshlaydi.

The sinews of war – pul, janglarni harakatga keltiruvchi kuch. Lot.: nervi belli percunia.

Ingliz tilidagi ko’plab frazeologizmlar lotin tilidan fransuz tili orqali o’zlashtirilgan. Lekin mavjud frazeologizmlar esa lotin tilidan hech qanday yordamchi til vositachiligisiz, ya’ni fransuz tilidan foydalanilmasdan o’zlashtirilgan. Bu jumlaning o’sha iboralar fransuz tilida ishlatilmasligi bilan isbotlashimiz mumkin.

Anger is a short madness – g’azab – uzoq davom etmaydigan aqlsizlik. Lot.: ira furor brevis est (Goratsiy).⁴⁶

Forewarned, forearmed – oldindan ogohlantirish – oldindan qurollanish, kim ogohlantirilgan bo’lsa, o’sha qurollangan. Lot.: praemonitus, praemunitus.

Homer sometimes nods – har kim adashishi mumkin = har qanday dono ham adashadi. Lotincha: indignor, quandoque bonus dormitat Homerus – Dono Gomer mudrab qolgandek men ham har gal o’kinchni his qilaman. Yoki, Dono Gomer xato qilgani kabi men ham har gal achinishni boshdan kechiraman. (Goratsiy)

Kings go mad and the people suffer for it – qirollar aqldan ozadi, xalq esa bundan aziyat chekadi; lot.: delirant reges, plectuntur Achivi – qirollar aqldan ozadi, yunonlar esa bundan qiynaladi. (Goratsiy)⁴⁷

Like cures like = achchiqni achchiq kesadi, zaxarni zaxar kesadi, nimaga urilsang o’sha davolaydi; lot.: similia similibus curantur.

One fool makes many = ahmoqlik – yuqumli kasallik, og’ayning ola qarg’a bo’lsa yemishang go’ng, qozonga yaqin yursang qorasi yuqadi, siniqdan boshqa hammasi yuqadi; lot.: unius dementia efficit multos.

⁴⁶ Zikova I.V. Гендерный компонент в структуре и семантике фразеологических единиц современного английского языка: Авторев. Дисс. Канд. Фил. Наук. – М., 2002.

⁴⁷ Zikova I.V. Гендерный компонент в структуре и семантике фразеологических единиц современного английского языка: Авторев. Дисс. Канд. Фил. Наук. – М., 2002.

3.3. Frazelogizmlar tarjimasida etimologik prinsipning roli xususida

O'zbek tarjimashunosi Qudrat Musayev tarjimaga lingvistik nuqtai nazaridan yondoshib, quyidagicha ta'rif beradi: "Insoniyat faoliyatining murakkab shakli bo'lmish tarjima – bir tilda yaratilgan nutqiy ifodani (matnni), uning shakl va mazmun birligini saklagan holda, o'zga til vositalari asosida qayta yaratishdan iborat ijodiy jarayondir. Demak, asliyat mansub bo'lgan til vositalari yordamida yaratilgan nutqiy ifoda (matn) tarjima tili qonuniyatlari asosida vujudga kelgan shunday ifoda bilan almashtiriladi. Shu yo'l bilan asliyat va tarjima tillari matnlarining mazmuniy-uslubiy adekvatligi yuzaga keltiriladi"⁴⁸.

Shuni ko'rsatib o'tish joizki, har bir davlatda u yoki bu jarayonni ifodalovchi o'ziga xos atamalar qo'llanilishi mumkin. Bu esa o'z o'rnida siyosiy matnlarni tarjima qilishda qiyinchiliklar tug'diradi. Tarjima qilinayotgan matning mohiyatini ifodalab bera olish uchun siyosiy tarjimoni amalga oshirish chog'ida boshqa mamlakat hayotining o'ziga xos xususiyatlari haqida ham, undagi siyosiy vaziyatlar, aholining kayfiyati va ruhiyati haqida va uning hayotidagi boshqa jabha masalalari to'g'risida ham keng ma'lumotga ega bo'lishi kerak. Siyosiy tarjima - bu faqatgina iboralarini so'zma-so'z shakllantirish emas, balki bu yana boshqa davlatning madaniy an'analarini anglash hamdir.

Bundan tashqari tarjimon jummalarni to'g'ri tuza olishi, so'z tartibiga amal qilishi lozim. Uning tarjimasi o'qish uchun oson va oddiy xalq uchun tushunarli bo'lishi lozim. Eslatib o'tish kerakki, siyosiy matn tarjimasi betaraf (haqqoniy) tarjimon tomonidan amalga oshirilishi darkor. Shunday hollar bo'ladiki, ro'znomada muallifning ayrim bir chet ellik yuqori mansabdagi shaxslariga nisbatan yaqqol salbiy munosabati ifodalangan maqolalar chop etiladi. Mazkur maqolaning buyurtmaga asosan bajarilganligi sezilib qoladi va bu kabi axborot manbalariga murojaat qilish istagi yo'qoladi. Xabarni ob'ektiv yondoshgan holda

⁴⁸ Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari: Darslik-T.:O'zbekiston Respublikasi FA «Fan» nashriyoti, 2005. – B 8.

yoritish uchun, tarjimon mazkur vaziyat haqida o'zining fikrini bermasligi yoki ongli ravishda qaysidir fakti boshqalari orasidan ajratib ko'rsatmasligi lozim.

Tarjimaning bosh xossasi uning boshqa til vositalari bilan qayta yaratishdan iborat ijodiy jarayon, so'z san'ati ekanligidir. Chunki san'atning boshqa turlari (tasviriy san'at, musiqa, raqs) tarjimasiz ham barchaga tushunarlidir.

“Tarjima tushunchasining ma'nosi juda keng. Bir tildan ikkinchi tilga badiiy adabiyot: she'r, dramatik va nasriy asarlar, fanning turli-tuman sohalariga doir ilmiy va ilmiy-ommabop kitoblar, diplomatiya hujjatlari, rasmiy qog'ozlar, siyosiy arboblarning maqolalari va notiqarning nutqlari, gazeta materiallari, boshqa-boshqa tillarda so'zlashuvchi, “tilmoch”ning xizmatiga muhtoj bo'lgan kishilarning suhbatlari tarjima qilinadi, kinofilmlar o'giriladi”⁴⁹.

Har qanday tarjima oldiga ikki talab qo'yiladi:

– *aslyatda ifodalangan fikr tarjimada ham to'la, aniq va ta'sirchan tarzda o'z akasini topishi kerak;*

– *tarjima o'zi o'girilgan til me'yorlariga mos kelishi kerak.*

Tarjima jarayonida ikki holat yuz beradi: tarjima qilinayotgan narsani dastavval tushunish, aniqlash va talqin qilish kerak. Bu ona tilida sodir bo'ladi – bunda tarjima unsurlari yuz beradi. Ikkinchidan, tarjima qilish uchun asar o'girilayotgan tilda muvofiq ifoda vositalarini topish lozim. Bular: so'z, so'z birikmalari, grammatik shakllar.

Tarjima qilinayotgan matn yoki nutqning qandayligidan qat'i nazar, bir tildan boshqasiga o'girilayotgan har qanday tarjima uchun umumiy bo'lgan ikki holat bor:

1. Tarjimonning maqsadi – asl nusxa tilini bilmagan kitobxon (yoki tinglovchi)ni o'sha asar matni (yoki og'zaki nutq mazmuni) bilan iloji boricha to'la, mukammal tanishtirish.
2. Tarjima qilish – muayyan til vositalari bilan bir karra ifoda etilgan narsani boshqa til bilan aniq va to'la ifodalash demakdir (Tarjima – qayta ishlash,

⁴⁹ Саломов Ф. Таржима назариясига кириш. 95-бет.

qayta hikoya qilib berish, qisqartirib bayon etish, nazira, tatabbu', taqlid, har xil "adaptatsiya"lardan o'zining xuddi ana shu aniqligi va to'laligi bilan farq qiladi)⁵⁰.

"Tarjima jarayoni uch bosqichdan iborat:

- 1) asl nusxani idrok etish;
- 2) asl nusxa interpretatsiyasi;
- 3) asl nusxani qayta ifodalash.

Asarni o'z tiliga o'girish maqsadida qo'lga olgan tarjimonning asl nusxasini anglashi uch bosqichda sodir bo'ladi:

birinchi bosqichda matn so'zma-so'z, ya'ni filologik tarzda idrok qilinadi. Bu bosqichda bir qancha tarjima qusurlari ro'y berishi mumkin: boshka tildagi bir so'zni xuddi shunday jaranglaydigan bo'lak so'z bilan qorishtirish; yaqin tillarda soxta ekvivalentlar domiga tushib qolish; kontekstni noto'g'ri o'zlashtirish, ayrim xos so'zlarning ma'nosiga tushunib yetmaslik; muallifning muddaosini anglamaslik;

ikkinchi bosqichda uslubiy omillarga e'tibor qilinadi. Tekstni to'g'ri o'qigan kitobxon lisoniy ifodaning uslubiy omillarini ham anglaydi, ya'ni kayfiyat, piching yoki fojiaiy ma'no, ohangdorlik yoxud voqeani quruq bayon kilishga moyillik va hokazo. Rosmana kitobxon barcha bu sifatlarni anglab yetishi shart emas, tarjimon esa avtor qanday qilib tegishli natijaga erishayotganini aniqlashi, tadqiq etishi lozim. Tarjima oddiy o'qishga nisbatan kitobga ancha yuqori talab bilan ongli munosabatda bo'lishni talab qiladi;

uchinchi bosqich – ayrim til vositalarini uslubiy va ma'no-mazmunini anglashdan tarjimon asarning badiiy yaxlitligini, badiiy voqelik hodisasi, xarakterlar, ularning munosabati, avtorning g'oyaviy niyatini anglashga o'tadi. Tekstni anglashning bu yo'li ancha murakkab va og'ir – muallif yaratgan badiiy voqelikni to'laligicha idrok etish uchun tarjimon keng mushohada quvvatiga ega bo'lmog'i darkor. Asl nusxani to'laligicha qamrab olish, idrok etish uchun, aytaylik, rejissyorga qanday

⁵⁰ Ўша ерда. 95-96-бетлар.

tasavvur quvvati talab etilsa, tarjimonda ham ana shunday tasavvur qobiliyati bo‘lishi zarur”⁵¹.

Frazeologizmlar (maqol, matal va idiomalar)ning ma’nosi kontekst ichida ochiladi. Binobarin, muayyan iboraning ma’nosini ochish uchun uni kontekst ichida olib qarash lozim. To’g’ri, ikki yoki bir nechta tilda ham shaklan, ham mazmunan, ham ma’noviy tarfdan aynan muvofiq keladigan mutlaq ekvivalentlar ham topiladi. Biroq bunday mutlaq ekvivalentlar soni kam. Aksariyat hollarda tarjimon har bir maqol, matal yoki idiomaga, asarda tasvirlanayotgan voqealar mazmuni, ob’ekt, milliy muhit va uslub xususiyatiga ko’ra, o’z tilidan muqobil yoki monand birikmalar topib qo’yadi, yoki ularni so’zma-so’z tarjima qiladi. Shunga ko’ra, ayni bir xil maqol yoki idiomani ham bir qancha o’rinlarda, ma’noga qarab, har xil o’girish mumkin. Binobarin, har qanday hollar uchun bab-baravar muvofiq keladigan tayyor resept berish amri mahol⁵².

“Maqol, matal va idiomalar tarjimasida uch prinsip hukm suradi: 1) asl nusxadagi frazeologizmga tarjima tilidan teng qiymatli ekvivalent qidirib topish; 2) asar o’girilayotgan tildan monand muqobil variant topib qo’yish; 3) frazeologizmni aynan, so’zma-so’z tarjima qilish. Har uchala hol ham uchramagan taqdirda tarjimon ularning umumiy ma’nosini aks ettirish bilan kifoyalanishga majbur bo‘ladi

Shuni ham esdan chiqarmasligimiz kerakki, ular ham o’rni bilan o’zgarishlarga uchrashi mumkin. Badiiynutq va so’zlashuv nutqida shunday holat larga duch kelamiz. Mas: badiiy nutqda muallifni tilda mavjud bo’lgan turg’un birikmaning aynan shu holati qanoatlantirmaydi, deb hisoblaylik. Shunday paytda u o’z fikri yoki hissiyotini to’laroq ifoda etish uchun birikmani qisman o’zgartirishlarga uchratib ishlatadi yokimavjud qolip asosida yangilarini yaratadi. Odatda, - deydi A.Mamatov. –tilda mavjud frazeologik birliklar obrazi asosida yaratilgan frazeologik xarakterdagi so’z birikmalarida norma doirasidagi

⁵¹ Саломов Ф. Таржима назариясига кириш. 102-бет.

⁵² G’. Salomov. Tarjima nazariyasi asoslari. – T: O’qituvchi, 1983. – B 118.

frazeologizmlarning strukturasi va uning umumiy komponentlari saqlanib qoladi. Shuningdek, asl frazeologik birlikning umumiy ma'nosi ham okkazional variantda o'z ifodasini topadi"⁵³

Shundan so'ng ular qiyoslanadi : me'yoriy variant – muallif varianti : xotin deb qo'ynimgasolganim ilon bo'lib chiqdi – bulbul deb qafasga solganim olaqarg'a bo'lib chiqdi; bildim dedim tutildim, bilmadim dedim qutildim – qatiq ichgan qutuldi, ayron ichgan tutildi; tili qichimoq – tilini burgachaqmoq; janjal boshlagan Turdali, kaltak yegan Berdali –aravani ot tortarkan-u, it hansirarkan; jonim- jonim deb jonini olmoq –boshini qashlab turib qorniga mushtlamoq kabi.

Bu holatlarni grammatik me'yorning buzilishi deb bo'lmaydi. Demak, so'z birikmalaridagi me'yoriyo'zgarishlarni turg'un birikmalar tarkibidan axtarish to'g'ri emas. Ayni paytda, yuqoridagi o'zgarishlarni frazeologik me'yorning buzilishi deb qarashga ham shoshilmaslik kerak. Chunki uni qo'llanish jarayonining o'zi belgilab beradi. Agar tavsiya etilgan, yaratilgan yangi variant nutqda erish tuyulsa, muomalada ommalashmasdan, lug'atga kirmasdan qolib ketaveradi. Binobarin, tilimiz me'yoriy buzilishdan saqlanib qoladi. Mabodo qabul qilinib, ommalashsa, uni me'yorlashdi deb hisoblashga asospaydo bo'ladi.

Erkin so'z birikmalarining bitishuvli, boshqaruvli, moslashuvli shakllari mavjud. Ular orasida bitishuvli birikmalar me'yorga munosabati bilan ajralib turadi. Ot+ot tipidagi birikmalarni olib qaraylik : kumush qoshiq, movut chakmon, chilvir belbog', zar do'ppi, g'isht devor kabi. Bu birikmalar ongimizda kumush(metall)dan yasalgan qoshiq, movut (material)dan yasalgan chakmon, chilvir (arqon)dan bo'lgan belbog', zardan tikilgan do'ppi, g'ishtdan qurilgan devor tarzida shakllanadi. Ammo ularni aynan shu tarzda qo'llash me'yor sanalmaydi. Tildagi tejamkorlik, qisqalikka intilish qoidalari ularni dastlab qo'llagan shakllarda aytish va yozishni taqozo qiladi. Nisbiy sifat + ot tipidagi birikmalar orasida ularning yuzaga kelishiga xizmat qiluvchi –li qo'shimchalishakllari mavjud:

⁵³ M a m a t o v A.E. Hozirgi zamon o'zbek adabiy tilida leksik va frazeologik norma muammolari. – Toshkent, 1991, 266-267-betlar.

mazali ovqat, aqlli odam, kulgili holat, g'ayratli yigit kabi. Bu birikmalarning aniqlovchiqismi ikki a'zodan iborat bo'lgan ko'rinishlari ham uchraydi: o'tkir tig'li pichoq, qora ko'zli bola, jigarrangli sumka, o'ta aqlli odam, juda g'ayratli ayol, nihoyatda kuchli shamol singari. Ularning bir qismini belgisiz –o'tkir tig' pichoq, qora ko'z bola, jigar rang sumka tarzida qo'llash mumkin bo'lgani holda, ikkinchi qismini bunday qo'llash mumkin bo'lmaydi, me'yor buziladi.

Shuni ham aytish kerakki, belgili-belgisiz holatlarning nutqda o'zaro o'rin almashinib qo'llanishigrammatik me'yor nuqtai nazardan mumkin bo'lsa-da, uslubiy me'yor jihatdan ular bir-biridan farqlanadi. «O'zbek tili grammatikasi» da bu fikrni tasdiqlovchi bir tahlil keltirilgan: qora ko'zli (bola) umuman bolaning ko'zi qora, lekin qora ko'z (bola) birikmasi o'zaro jipslashganda, rangni emas, butun bir tushuncha –go'zallikning belgisini ifodalovchi qo'shma so'zdir.⁵⁴

Bu tahlilni boshqa misollar asosida ham davom ettirish mumkin. Boshqaruvli va moslashuvli birikmalarda ham belgili va belgisiz holatlarga duch kelamizki, ularga grammatik me'yor qoidalri asosida munosabat bildirish mumkin. Masalan, jo'nalish kelishigi uchunasosan belgili holat me'yor sanaladi: vatanga muhabbat, do'stga ishonch, xo'jalikka rahbar, oilaga bosh kabi. Faqat ayrim holatlardagina belgisiz qo'llanishi mumkin: Kunlarimiz jilg'alarday o'tdilar oqib, Maktabbordik –og'ir bo'lib qoldik daf'atan (A. Oripov).

Dissertatsiyamizning ushbu qismida, ingliz tilidagi 80 ta “qo'l” va “oyoq” so'z komponentli somatik frazeologizmlarning o'zbek tilidagi ekvivalentlari va muqobil variantlarining leksik-semantik xususiyatlari tahlil qilindi. Tahlil natijajida, ingliz tilidagi 46 ta “qo'l” so'z –komponentli somatik iboralarning o'zbek tilidagi ekvivalentlari yoki muqobil variantlaridan 30 tasi “qo'l” so'z komponenti bilan ifodalanishini aniqladik. (ular ilovada to'liq shakilda qayd etilgan). Ularning 16 tasida “hand”(“qo'l”) so'z-komponenti, o'zbek tilida boshqa so'z turkumlari bilan ifodalanishi ko'satildi. Quyida ularning leksik-semantik xususiyatlarini tahlil qilamiz:

⁵⁴ O'zbek tili grammatikasi, 1 tom –Toshkent, 1975, 36-bet)

1.	a safe pair of hands	Ishongan tog'(i)
2.	be an old hand	Oq qorani tanimoq
3.	bite the hand that feeds someone	Tuzini yeb tuzliqiga tupurmoq
4.	come hat in hand	Tilanchilik qilmoq
5.	fight hand to hand .	Yoqalshmoq
6.	give someone a big hand	Olqishlamoq
7.	hand down	Me'ros qilib qoldirmoq (pul, mahorat..)
8.	hand in hand	Yelkama yelka
9.	hand in glove	Tili biriktirmoq
10.	have a free hand	Ozod qush
11.	have the upper hand	Katta og'iz
12.	live from hand to mouth	Qora qozon qaynab turmoq
13.	put one's hand to the plough	Ishga kirishmoq, bel bog'lamoq
14.	show one's hand	Qartasini ochmoq
15.	wait on someone hand and foot	Jonu dili bilan mehmon qilmoq

16.	have on your hands	Bo'yniga olmoq(javobgarlikni)

Yuqorida keltirilgan jadvaldan shuni ko'rish mumkinki, ingliz tilidagi "hand" so'z komponenti, o'zbek tilidagi muqobil variantlarda "*Jon-u dil*", "*bo'yin*", "*til*", "*yelka*"- kabi inson tana a'zolari yoki "*qarta*", "*qora qazon*", "*oq qush*", "*tog*", "*yoqa*"- kabi bir qator obrazlar bilan ifodalangan.

Masalan: a safe pair of hands – Ishongan tog'(i) iborasida "qo'l" so'z komponenti o'rnida "tog" obrazi qatnashgan. Bularning har ikkisi ham semantik ma'no munosabatiga ko'ra ijobiy ma'noda ya'ni "*suyanchig'i, ishonchli odami*" ma'nosida ishlatiladi.

Yoki, be an old hand – Oq qorani tanimoq iborasiga e'tibor qilsak. Bu iborada ham, "hand" so'z komponenti "oq qora" obrazi bilan ifodalangan. Lekin ular ham, semantik jihatdan aynan bir xil ma'noda "*yaxshi – yamonni, foyda - zararni bilmoq; hayot tajribasiga ega bo'lmoq*" degan ma'noda ishlatiladi. Bu iboralarni sintaktik jihatdan tahlil qilsak: V+ adj+ noun = Adj+ verb. Demak, ular umuman bir biridan farq qiladi. Lekin bir birini o'rniga muqobil variant sifatida ishlatiladi.

Endi e'tiborimizni *bite the hand that feeds someone* iborasiga qaratsak. Bu ibora o'zbek tilida *seni ovqatlantirgan qo'lni tishlamoq* deb tarjima qilinadi. Ammo bu iboraning ham o'zbek tilida aynan shu ma'noni ifodalovchi, ammo leksik va sintaktik jihatdan farqli muqobil varianti bor: tuzini yeb, tuzliqiga tupurmoq. Bular o'rtasidagi leksik farq: bite(tishlamoq) – tupurmoq, the hand (qo'l) - tuzliq, feed(ovqatlantirmoq)- yemoq. Ammo, semantik jihatdan ular "*yaxshilik ko'rgan odamiga javoban yamonlik qilmoq*" degan ma'noda qo'llanadi. Ularning ikkalasi ham negativ ma'no munosabatini ifodalaydi.

Ingliz tilidagi "hand" ("qo'l") so'z komponenti qatnashgan iboralarni tahlil etarkanmiz, ular orasida sintaktik va semantik jihatdan bir xil, ammo leksik jihatdan farqli bir biriga qisman ekvivalent bo'lgan iboralarni ham qayd etdik. Masalan: *hand in hand- Yelkama yelka*. Bu iboralarni sintaktik jihatdan bir xil,

ya'ni ikkalsidayam Noun+ noun shakli mavjud. Semantik jihatdan ham aynan bir xil ma'nolarda, ya'ni "yonma- yon turib yordam bermoq" degan ijboiy ma'noda qo'llaniladi. Ammo, "hand" so'zi o'rniga, o'zbek tilidagi evivalentida "yelka" so'z komponenti qo'llanilgan.

Yuqorida ingliz tilidagi "hand" so'z komponenti o'rniga o'zbek tilidagi ekvivalentlarda boshqa inson tana a'zosi qatnashgan iboralar ham borligini aytib o'tgan edik. Masalan: hand in glove iborasining o'zbek tilidagi muqobil varianti sifatida tili biriktirmoq iborasini keltiramiz. Bu iboralar ham semantik ma'no munosabatiga ko'ra bir xil ma'noda ishlatiladi. Ya'ni ular "yashirin holda kelishib olmoq" degan ma'noni ifodalaydi. Yoki, *have the upper hand* iborasining o'zbek tilidagi *katta og'iz* iborasi bilan muqobil varianti. Lekin yana "hand" so'z komponenti o'rniga o'zbek tilidagi variantda "og'iz" so'zi bilan ifodalandi. Ammo, ular ham semantik jihatdan bir hil ma'noda ya'ni "imtiyozli mavqega ega" degan ma'noda qo'llaniladi. Ammo, *katta og'iz* iborasi ingliz tilidagi muqobil variantiga nisbatan ancha kengroq ma'noda qo'llaniladi. Ya'ni, u polisemantik somatik frazeologizm bo'lib, uning "soxta kibr-havoli, maqtanishni yaxshi ko'radigan" degan ma'nosi ham bor. U ibora faqat ikkinchi ma'nosi bilangina ingliz tilidagi *have the upper hand* iborasiga muqobil variant bo'la oladi.

Endi ingliz tilidagi "oyoq" so'z komponentli somatik frazeologizmlarning o'zbek tilidagi ekvivalentlari va muqobil variantlarini tahlil qilamiz. Ishimiz uchun tanlab olingan bunday iboralarning umumiy soni 35 ta bo'lib, ularning o'zbek tilidagi ekvivalentlarining 17 tasi ham "oyoq" so'z komponenti bilan ifodalangan. Quyida ularni tahlil qilib o'tamiz:

bound hand and foot	Qo'l oyog'i bog'liq bo'lmoq
---------------------	-----------------------------

Bu iboralar ham leksik jihatdan ham semantik jihatdan aynan bir xil ma'nodadirlar. Ya'ni ular bir xil leksemalar bilan ifodalanilgan: bound- bog'langan, hand and foot – qo'l oyog'i. Ular "ilojsiz, noiloj" degan ma'no munosabatni ifodalaydi.

from head to foot	Boshdan oyoq
have cold feet	Oyoq qo'li muzlamoq (qo'rquvdan)
have one foot in the grave	Bir oyog'i go'rda bo'lmoq

Yuqorida keltirilgan iboralarni ham, bir-biriga nisbatan ekvivalent sifatida qo'llashimiz mumkin. Chunki ular leksik jihatdan deyarli bir xil so'zlar bilan ifodalangan. Ammo ularda farqli tamonlar ham yo'q emas. Masalan: *have a cold feet* iborasidagi *feet* so'z komponenti ingliz tilidagi ko'plikdagi otdir. Ammo, o'zbek tilidagi ekvivalenti *qo'l –oyog'i* degan so'z komponent bilan ifodalangan. Bundan tashqari, *cold* (sovuq) sifat so'z turkumi ingliz tilidagi iborada otni aniqlovchisi bo'lib kelgan bo'lsa, o'zbek tilidagi ekvivalent iborada *muzlamoq fe'l* so'z turkumi bilan ifodalangan.

Bundan tashqari, “qo'l” va “oyoq” so'z komponentli somatik frazeologizmlarni tahlil qilish natijasida, ular nafaqat “hand” (“qo'l”) va “foot” (“oyoq”) so'z komponentlari bilan, balki ingliz tilida “feet”, “heel”, “leg” – kabi so'z komponentlar bilan, o'zbek tilida esa “oyoq”, “qadam” so'z komponentlari bilan ifodalanishini aniqladik. Ingliz tilidagi “foot”, “feet”, “heel”, “leg” so'z komponentlari faqat “oyoq” so'z komponenti bilan ifodalangan. Masalan:

be rushed off their feet	Oyog'ini qo'liga olmoq
under (someone's) feet	Oyoq ostida o'ralashib yurmoq
take to one's heels	Oyog'ini qo'liga olib qochmoq

stretch one's legs	Oyog'ini chigalini yozmoq
cut the ground from under one's feet	Oyog'iga bolta urmoq
find one's feet	Qo'l oyog'i tushib ketmoq (yangi narsaga)

Shunday qilib, xulosa qilishimiz mumkinki, frazeologizmlarni xox ingliz tilida bo'ladimi xox o'zbek tilida bo'ladimi, ularni ekvivalentlarini yoki muqobil variantlarini qo'llashimiz, shu tilning naqadar keng frazeologik qatlamga ega ekanligini ifodalabgina qolmay, o'sha xalqning azaliy turmush tarzini, urf-odatlarini, qadryatlarini o'zida mujassamashtiradi. Zero, yozuvchilar, shoirlar, tilshunos olimlar frazeologizmlarni tilimizning nodir, bebaho boyligi, xalq donoligining xazinasi deb hisoblaydilar. Chunki iboralar nutqni, ayniqsa, badiiy nutqni jonlantiradi, uni obrazli, emotsional, bo'yoqdor qiladi, iboralar fikrni qisqa, ixcham shaklda ifodalash vositasi bo'lib xizmat qiladi. N. M. Shanskiy, Ye. A. Bistrova va T. Aliqulovlar hamkorlikda yaratgan "Rus tilidagi 700 frazeologik ibora" lug'ati (M., 1981) da qayd qilinishicha, "agar tilni frazeologik iboralar bilan "buloq suvi" ga qiyoslash mumkin bo'lsa, iboralar qatnashmagan tilni distillyatsiya qilingan suvga tenglashtirish mumkin. Nutq jarayonida ibora qo'llanmasa, u "o'ta qoidali", hatto "sun'iy" bo'lib ko'rinadi.

III bob bo'yicha xulosa

Biz ushbu magistrlik dissertatsiyamizning uchunchi bobida, ingliz tilidagi "head" ("bosh"), "foot" ("oyoq"), "hand" ("qo'l") va "heart" ("yurak") so'z komponentlari qatnashgan jami 170 ta somatik iboralarni leksiksemantik xususiyatlarni tahlil qildik va tahlil natijasida, ingliz tilidagi 40 ta "head" ("bosh") so'z komponentli frazeologizmlarni, o'zbek tilida 17 absalut va yaqin

ekvivalentlarini borligini aniqladik. Ya'ni ikkala tildagi ekvivalentlarda ham aynan "bosh" so'z komponenti qatnashgan bo'lib, ular semantik jihatdan aynan bir xil ma'nolarda ishlatiladi, 7 ta iborani o'zbek tilidagi qisman ekvivalentlari borligini izohlab o'tmoqchimiz. Chunki ingliz tilida "head" ("bosh") so'z komponenti qatnashgan bo'lsa, o'zbek tilidagi ekvivalentlari boshqa tana a'zolari bilan ifodalangan, ammo semantik jihatdan bir xil ma'no munosabatini bildiradi, qolgan 16 ta iborani o'zbek tilidagi muqobil variantlari e'tirof etildi. Shundan 6 tasi inson ruhiy holati va his tuyg'ularini ifodalovchi somatik iboralar bo'lsa, qolgan 10 ta ibora turli xil voqea xodisalar xususiyatlarini ifodalovchi somatik frazeologizmlar ekanligi aniqlandi. Bundan tashqari, ingliz tilidagi iboralarda qo'llanilgan "heart" so'z komponenti o'zbek tilidagi ekvivalentlarida yoki muqobil variantlarida "qalb", "muhabbat", "jon", "kayfiyat", "rux", "bag'ir" kabi so'z komponentlar bilan ifodalangan. Bu so'zlar o'zaro ma'no jihatidan biri biri bilan bog'liq bo'lib, barchasi inson organizmining ichki sohalariga oid so'zlardir. Demak, bu holatda bu somatik frazeologizmlarni, o'z navbatida obyektidan kelib chiqib ma'no anglatishiga ko'ra splanchnonimik frazeologizmlar turkimiga kirgizamiz. Ya'ni, ular inson organizmining ichki organlari bilan bog'liq somatik frazeologizmlardir. Ingliz tilidagi "heart" ("yurak") so'z komponenti qatnashgan somatik frazeologizmlarni tahlil qilish mobaynida ularning 80% fe'l so'z turkimi bilan boshlanishini aniqlab oldik. Ularni yuqoridagi jadvaldagi struktural tahlildan ko'rish mumkin. Bundan tashqari ingliz va o'zbek tillaridagi "yurak" so'z komponentli iboralarni tahlil qilish natijasida, ingliz tilidagi iboralar ko'pincha Verb + pronoun + noun (fe'l+ olmosh+ ot) shaklida boshlanishi e'tirof etish mumkin. Yana shuni aytish mumkinki, o'zbek tilidagi "yurak" so'z komponentli iboralarni tahlil qilib ko'rsak ular 90% holatda ot+fe'l birikuvidan tashkil topgan ekan.

Bularga qo'shimcha tarzda, ingliz tilidagi 80 ta "qo'l" va "oyoq" so'z komponentli somatik frazeologizmlarning o'zbek tilidagi ekvivalentlari va muqobil variantlarining leksik-semantik xususiyatlari tahlil qilinganligini va tahlil natijajida, ingliz tilidagi 46 ta "qo'l" so'z –komponentli somatik iboralarning

o'zbek tilidagi ekvivalentlari yoki muqobil variantlaridan 30 tasi “qo'l” so'z komponenti bilan ifodalanishini aytib o'tishimiz joiz. (ular ilovada to'liq shakilda qayd etilgan). Ularning 16 tasida “hand” (“qo'l”) so'z-komponenti, o'zbek tilida boshqa so'z turkumlari bilan ifodalanishi ko'satildi.

Bundan tashqari, “qo'l” va “oyoq” so'z komponentli somatik frazeologizmlarni tahlil qilish natijasida, ular nafaqat “hand” (“qo'l”) va “foot” (“oyoq”) so'z komponentlari bilan, balki ingliz tilida “feet”, “heel”, “leg” – kabi so'z komponentlar bilan, o'zbek tilida esa “oyoq”, “qadam” so'z komponentlari bilan ifodalanishini aniqladik. Ingliz tilidagi “foot”, “feet”, “heel”, “leg” so'z komponentlari faqat “oyoq” so'z komponenti bilan ifodalanishini xulosa qilishimiz mumkin.

XULOSA

Mazkur magistrlik dissertatsiyasi ustida olib borilgan ilmiy izlanishlarimiz va mavzu yuzasidan to'plagan ma'lumotlarga asoslanib quyidagi umumiy xulosalarga keldik:

Mazkur magistrlik dissertatsiyasiorqali ingliz va o'zbek tillarida frazeologik birikmalarning paydo bo'lish usullari va ularning o'zbek tilidagi muqobillarini tadqiq etish usullari mavzusiga ilmiy jihatdan yondoshdik, uning tarixi haqida bir qator ma'lumotlar keltirdik va bu mavzuni qadimiy tarixga ega ekanligini bilib oldik. Shu bilan birga frazeologik birikmalarning paydo bo'lish yo'llari ancha muammoli bo'lib uning hali ochilmagan qirralari bor. Biz ularni o'z ilmiy qarashlarimizdan kelib chiqqan holda o'rgandik.

Hozirgi zamon tilshunosligida frazeologik birikmalar yozuvchilarning asarlarida va oratorlarning nutqida stilistik vosita sifatida juda keng qo'llanilmoqda. Chunki u fikrni aniq, to'liq, obrazli ifodalaydi, shuningdek, nutqqa ifodalilik, emotsionallik va ko'tarinkilik berish uchun xizmat qiladi.

Frazeologik birikmalarning paydo bo'lish yo'llarini ingliz tili va o'zbek tilida qiyoslar ekanmiz, uning o'ziga hos xususiyatlarini, unda uchraydigan o'xshash va noo'xshash tomonlarini o'rgandik. Bu esa biz bo'lajak oq'ituvchilar uchun buni bilishimiz muhim ahamiyatga ega bo'lgan masalalardan biridir.

Har ikkala til o'zining leksik, frazeologik, grammatik strukturasi va xususiyatlariga ega bo'lganligi tufayli ingliz va o'zbek tillarida o'zaro bir qancha farqlar mavjud. Ushbu farqlar esa chet tilini o'rganayotgan o'quvchiga qiyinchliklar tug'diradi. O'quvchilar esa ushbu muammolarni bartaraf etishi lozim.

Magistrlik dissertatsiyasida ingliz va o'zbek tilidagi frazeologik birikmalarni tahlil qilishga harakat qildik va undagi nomutonsibliklar mavjudligini ta'kidlab, bu tillarda bir-biriga mos tushuvchi frazeologizmlar, maqollar va so'z birikmalarini ko'rsatib o'tdik. Ushbu bitiruv malakaviy ishning maqsadidan kelib chiqqan holda frazeologik birikmalarning paydo bo'lish yo'llarini va ularning o'zbek tilidagi

muqobillarini tadqiq etish usullari texnologiyasi bo'yicha metodik ko'rsatmalar keltirdik. O'zbek va ingliz tilidagi frazeologizmlar va iboralarni o'quvchilar tushunishiga va ularni farqlashiga yordam beruvchi birikmalarni berib o'tdik. Frazeologik birikmalarni o'rganishda mashqlar tizimi muhim ahamiyatga ega. Frazeologik birikmalarni o'rganishda yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etishda turli xil nutq mashqlardan foydalanamiz.

Ingliz tilida frazeologik birikmalar mavzusini o'rta maktablarda o'quvchilarga zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida qo'llanadigan interfaol metodlar yordamida o'qitish samarali natijaga erishish garovi hisoblanadi. O'quvchilarning intellektual faolligini oshirishda interaktiv usullardan foydalanish yaxshi samara beradi. Bu esa ta'lim jarayonida yangiliklarni joriy etishni talab etadi.

Interaktiv usullar o'zaro harakat, yoki hamkorlik asosida harakatni bildiradi. Bu metodlar bo'yicha ishlash uchun bir necha kishidan iborat guruhlar tuzib, ishonch vaziyatini vujudga keltirish, oshkora muhokama uchun xalal beradigan psixologik keskinlikni bartaraf etish zarur. Interfaol dars ta'lim sifatini kafolatlaydi. Chunki interfaol ta'lim jarayonida o'qituvchining asosiy vazifasi o'quvchini o'qitish emas, ta'lim jarayonini boshqarish va o'quvchiga sharoit yaratib berishdan iborat bo'lib, o'quvchining vazifasi o'rganilayotgan har qanday bilim, ko'nikmalarni o'zi, o'rganilayotgan muammoning yechimini o'zi qidirib topishidan iborat. Muammo o'quvchi tomonidan yechilganligi uchun ham o'quvchining o'zlashtirishi kafolatlanadi.

Tarjimonlik faoliyatida har bir sohaning o'z terminologiyasi hamda nutqning mazmun va ritmik-melodik jihatdan bir butunlikni hosil etuvchi semantik-sintaktik bo'lagi bo'lmish sintagmalarini mukammal o'rganib, xotirada saqlab qolishi siyosiy tarjimonning oldindan bashorat qila olish qobiliyatini o'stiradi, tarjimonning intellektual vazifasi uchun ancha yengillik beradi.

Tarjimonlikda, ayniqsa siyosiy tarjimonlikda frazeologik birliklarni, siyosiy tamoyillarni, xalq maqollarini tarjima qilishda muqobillik va lo'ndalikka katta

e'tibor beriladi. Asliyat tilidagi frazeologik birikmalarning tarjima tilidagi ayni muqobilini topib bera olish siyosiy matnning noto'g'ri tarjima qilinib, ana shu mamlakat haqida noto'g'ri tasavvur uyg'onishiga yo'l qo'ymaydi.

O'quvchilar bilan ishlash jarayonida o'quvchiga mavzu yuzasidan og'zaki, yozma va test savollari hamda shu kabi mashqlar berib borish orqali frazeologik birikmalar va iboralarni o'rganish va o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarni, muammolarni bartaraf etishga erishiladi.

Xulosa qilib aytganda, so'nggi yillarda chet til o'qitish tizimida keng qo'llanilayotgan metodlar asosan suggestopedik metodning nazariy asoslaridan kelib chiqib shakllangn. Shularga misol tariqasida interfaol metodlarni ham keltirish mumkin.

Kelajakda ushbu izlanish til o'rganuvchilarga mavzuni o'rganishda amaliy yordam beradi deb umid qilaman.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev.Sh.M. “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-2909 – sonli Qaror. Xalq so’zi gazetasining 2017-yilgi 21-apreldadagi 79(6773)-soni
2. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. Toshkent, 1996, 235-bet.
3. Karimov I.A. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch”. Toshkent. “Ma’naviyat”. 2009-yil, 1-bet.
4. Karimov I.A. “Chet tillarini o’rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ 1875 sonli qaror. “Xalq so’zi”gazetasining 2012-yil 11-dekabrdagi №240 (5660) soni.
5. Abdurahmonov G’., Sulaymonov H., Holiyorov J.. Hozirgi o’zbek adabiy tili. T., “O’qituvchi”, 1979.
6. Adam Smith. An Enquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Ldn., 1970
7. Alexander Pope. An Essays on Criticism. Ldn., 1860.
8. Alexander Pope. Epistle to Dr. Arbuthnot. Ldn., 1860.
9. Alexander Pope. Essay on Man. Ldn., 1860.
10. Alexander Pope. Moral Essays. Ldn., 1860.
11. Alfred Tennyson. Idylls of the King. New-York, 1991.
12. Arnold I.V. The English Word. M., 1973.
13. Arnold I.V. The English Word. Moscow, 1976
14. Arnold I.V.. The English Word. M., 1986.
15. Ben Johnson. A Tale of a Tub. Toronto, 1985.
16. Ben Johnson. His Case is Attired. Toronto, 1985.
17. Bradley H., The Making of English. New York – London, 1928, p. 225
18. Charles Dickens. Bleak House. Ldn., 1962
19. Charles Dickens. Little Dorrit. Ldn., 1996.
20. Charles Dickens. Pickwick Club. Ldn., 1964
21. Charles Dickens. David Copperfield. Ldn., 1965

22. Charles Dickens. Nicholas Nickleby. London, 1987.
23. Christen. "State of Matrimony", Washington, 1543
24. Daniel Defoe. Everybody's Business. Moscow, 1993.
25. Edmund Bark. Reflections on the Revolution in France. Moscow, 1957
26. Edmund Bark. Thoughts and Details on Scarcity. Toshkent. 2011
27. Esenboyev R. Tarjima san'ati. 1,2,3,4 kitoblar. Toshkent. 1986.
28. Edmund Spenser. The Faerie Queen. Moscow, 1979
29. Geoffrey Chaucer. Troilus and Criseyde. Longman Group UK limited 2013
30. George Gordon Byron. Childe Harold's Pilgrimage. Moscow, 1971.
31. Ginsburg R.S. A Course in Modern English Lexicology. M., 1979
32. Ginsburg R.S.. A Verbal Collocations in Modern English. M., 1974.
33. John Milton. L'Allegro. 2005.
34. Kovshovya M.L. Национально-культурная специфика
фраzeологических единиц (когнитив аспекты): Автор. Дисс. Канд.
Фил. Наук. – М., 1996.
35. Latinov L.Ch. Роль английских и русских фразеологических единиц в
формировании модальности в тексте. Автор. Дисс. Канд. Фил. Наук.
– Волгоград, 2002.
36. Little W. The Shorter Oxford Dictionary, Clementon. Press 1933.
37. Macmillan English Dictionary. New-York, 2010.
38. Mamatov A. Antonimiya asosida frazeologik shakllanish masalalari. //
O'zbek tili va adabiyoti. O'zFAN., T., 1998, 6-son, 56-58-betlar.
39. Mednikova E.M.. Seminars in English Lexicology. M., 1978.
40. Oliver Goldsmith. She Stoops to Conquer. Toronto, 2003
41. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. T., 1978.
42. Reimov B.X. Фразеологические единицы английского языка,
характеризующие эмоциональное состояние человека. Автор. Дисс.
Канд. Фил. Наук. – Ташкент, 2005.
43. Sodiqov A., Abduazizov A., Irisqulov M.. Tilshunoslikka kirish. T.,
"O'qituvchi", 1981.

44. Soliyev I.S., Shaxs makromaydoning lingvo-tipologik kategoriyalashtirishda funksional semantik va pragmatik vositalarning roli. T., 2003
45. Soliyev I.S., Abduvaliyev M.A. va boshqalar, Uch tilli inglizcha, o'zbekcha va ruscha izohli tarjima lug'ati. Andijon, 2006.
46. Thomas Campbell. The Pleasures of Hope. Thomas Gray. On a Distant Prospect of Eton College. New-York, 1998
47. Walter Scott. Rob Roy. Wales, 2013.
48. Walter Scott. Marmion. Wales, 2013.
49. William Cooper. The Task. Idaho, 2007.
50. William Davenport. The Cruel Brother. London, 1998.
51. William Shakespeare. A Midsummer – Night's Dream. Moscow, 1992
52. William Shakespeare. Anthony and Cleopatra. Moscow, 1992
53. William Shakespeare. As You Like It. Moscow, 1992
54. William Shakespeare. Coriolanus. Moscow, 1992
55. William Shakespeare. Hamlet. Moscow, 1992
56. William Shakespeare. Julius Caesar. Moscow, 1992
57. William Shakespeare. King Henry IV. Moscow, 1992
58. William Shakespeare. King Henry V. Moscow, 1992
59. William Shakespeare. King John. Moscow, 1992
60. William Shakespeare. King Lear. Moscow, 1992
61. William Shakespeare. King Richard III. Moscow, 1992
62. William Shakespeare. Love Labor Last. Moscow, 1992
63. William Shakespeare. Macbeth. Moscow, 1992
64. William Shakespeare. Merchant of Venice. Moscow, 1992
65. William Shakespeare. Much Ado About Nothing. Moscow, 1992
66. William Shakespeare. Othello. Moscow, 1992
67. William Shakespeare. Romeo and Juliet. Moscow, 1992
68. William Shakespeare. The Taming of the Shrew. Moscow, 1992
69. William Shakespeare. Titus Andronicus. Moscow, 1992

70. William Shakespeare. Twelfth Night. Moscow, 1992
71. Worrall A.J. English Idioms for Foreign Students. London – New-York – Toronto, 1946.
72. Zikova I.V. Гендерный компонент в структуре и семантике фразеологических единиц современного английского языка: Автор. Дисс. Канд. Фил. Наук. – М., 2002.
73. Амосова Н.Н. Фразеология современного английского языка. М., 1993.
74. Виноградов В.А. Методы типологии. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований. М., 1973.
75. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. \ А.А.Шахматов. Сборник статей и материалов. М., 1947.
76. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. Изд. «Международные отношения», Москва, 1972.
77. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. Гос. Изд-во иностранных и национальных словарей, Москва, 1984.
78. Ларин Б.А. Очерк по фразеологии. \ Учен.зап. ЛГУ, №198. Серия Филологические науки, вып. 24, 1956.
79. Селиванов Г.А. Фразеологическая контаминация как один из показателей структурного развития русского языка // Вопросы семантики фразеологических единиц. Часть 1. Новгород, 1971. С. 233-234.
80. Свиридова Л.Ф. Обогащение английской фразеологии шекспиризмами. Автореферат кандидатская диссертация. М. 1968. Стр.20.
81. Телия В.Н. Что такое фразеология. Изд. Наука. Москва, 1966.

Internet saytlari:

1. [//](http://www.genderstudies.info/lingvo/lingvo1.php)
2. <http://itre.cis.upenn.edu/~myl/languagelog/archives/003420.html>
3. <http://esciencenews.com/sources/science.daily/2010/10/04/how.gender.created.during.everyday.life.preschool>
4. <http://www.engliska.info/podatki/razno/Gender>
5. www.oxfordhouse.com
6. www.oxfordpicture.dictionary.com
7. www.allwords.com
8. www.yourdictionary.com
9. www.english-zone.com
10. www.brainpop.com
11. www.sunburstmedia.com
12. www.longman.com
13. www.proteatextware.com.au
14. www.encarta.com
15. en.wikipedia.org/wiki/Syntax
16. www.faculty.washington.edu/dillon/Gram.Resources
17. Electronic Encyclopedia
18. Electronic Cambridge Dictionary
19. Electronic Oxford Dictionary
20. <http://www.wikipedia.org>
21. <http://www.allbooks.com>
22. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0140673600320207>
23. https://apps.webofknowledge.com/UseSpellSuggestion.do?action=takeSuggestion&product=WOS&SID=C28kbq33rmeLfOwj6WX&search_mode=GeneralSearch&update_back2search_link_param=yes&viewType=summary&qid=2